

КОРУПЦІЯ В БІЗНЕСОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ

ВСТУП

МЕТОДОЛОГІЯ

1. СПРИЙНЯННЯ КОРУПЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТУ УМОВ ДЛЯ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

1.1. Особливості відносин держави та бізнесу в 2010-2011 рр.

1.2. Внутрішні деформації українського бізнесу

1.3. Перешкоди для ведення бізнесу в Україні за оцінками підприємців

2. КОРУПЦІЙНІ ПРАКТИКИ У ВІДНОСИНАХ ДЕРЖАВИ ТА БІЗНЕСУ

2.1. Поширеність корупції

2.2. Типи корупційних практик

2.3. Особливості корупції в окремих сферах взаємодії бізнесу та державних установ

2.4. Функціональне ставлення до корупції

2.5. Мотивація відмови від корупційної моделі поведінки

3. ОЦІНКА АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Оцінка впливу корупції на умови ведення бізнесу в Україні є однією з найбільш важливих площин дослідження проблем корупції, оскільки в міжнародному контексті саме ця обставина найчастіше привертає увагу міжнародних інституцій. Україна потребує значних зовнішніх інвестицій. Однак, як засвідчили події останніх років, вона сприймається лише як сфера ризикованих спекулятивних інвестицій. Перед економічною кризою саме такі інвестиції домінували, створюючи «мільну бульбашку» економічного розквіту, що згодом мало надзвичайно негативні наслідки для українського суспільства загалом. Україна змогла уникнути економічних та соціальних потрясінь лише за рахунок значних зовнішніх запозичень. У поясненні низької інвестиційної привабливості України корупція визнається однією з ключових обставин.

Протягом останніх десяти років практично у всіх національних та міжнародних дослідженнях бізнес-середовища акцент зроблено на поясненні впливу корупції на умови ведення бізнесу. Однак, насправді проблема виглядає більш складною і не може зводитись лише до існування досить суттєвих адміністративних бар'єрів при започаткуванні та веденні бізнесу. Корупція стала внутрішнім елементом українського бізнес-середовища. Підприємцями вона досить часто сприймається як органічна складова ведення бізнесу, інструмент вирішення певних проблем на різних ринках і, що є дуже важливим, не лише щодо взаємодії з державою. Нова політична влада намагається робити важливі кроки по дерегуляції економіки в рамках проголошеного «нового економічного курсу». Особливо на стадії започаткування бізнесу. Однак залишається відкритим питання про те, чи є такі реформи з дерегуляції достатньо ефективними у якості засобу подолання умов для корупції. Особливо в умовах критично високого рівня «тінізації» економіки. Існування значної частини бізнесу в умовах «тіньової економіки» є неможливим без корупційного «прикриття». Події останніх півтора років показують, що «вихід із тіні чи напівтіні» не приваблює більшість підприємців, хоча публічно вони цього не визнають.

Ще однією важливою особливістю українського бізнес-середовища є феномен зрощування бізнесу та влади, що мав різні прояви в залежності від політичної ситуації але завжди мав корупційну основу. При цьому завжди він означав існування різних «правил» ведення бізнесу для великого («олігархічного») бізнесу та малого і середнього бізнесу. Особливо гостро ця проблема починає обговорюватись в умовах сучасних економічних та адміністративних

реформ, що досить часто сприймаються як перенесення податкового та «корупційного навантаження» саме на малий та середній бізнес.

З урахуванням цих обставин в рамках дослідження передбачалось отримання інформації про наступне:

- Умови, що сприймаються як перешкоди для ведення бізнесу в Україні, та місце корупції серед них;
- Основні види корупційних практик у відносинах держави та бізнесу (сфери, різновиди учасників, моделі поведінки, тощо);
- Умови, що є чинниками формування орієнтації на використання корупційних практик. Серед них: адміністративні бар'єри, стереотипи та традиції, внутрішні деформації національного бізнесу, прогалини законодавства, тощо);
- Мотивація поведінки підприємців у ситуаціях вибору корупційного варіанту поведінки;
- Сприйняття ефективності ключових антикорупційних превентивних засобів.

МЕТОДОЛОГІЯ

Інформаційну базу дослідження склали результати: а) опитування підприємців; б) глибинних інтерв'ю; в) аналізу документів (матеріали судових справ та повідомлень правоохоронних органів, матеріали ЗМІ, результати аналітичних та соціологічних досліджень українського бізнес-середовища, тощо). Додаткову інформацію було отримано також при проведенні опитування працівників правоохоронних органів.

Опитування підприємців

Загалом було опитано 304 респонденти. Інтерв'ю проводилися в 5-ти регіонах України, в 13 областях, АР Крим та місті Києві. Були опитані власники та вищі посадові особи (директор, заступник директора, керівник структурного підрозділу).

Респонденти відбирались методом «снігової грудки» з урахуванням статі, розміру бізнесу (малий, середній, великий), основної сфери діяльності.

Опитування проводилось методом «face-to-face» інтерв'ю, окремі блоки опитувальника самостійно заповнювались респондентами з метою підвищення якості та достовірності інформації, що носить особистісний характер. Інтерв'ю з респондентами-чоловіками та респондентами-жінками проводили інтерв'юери тієї ж статі, що і респонденти.

Опитування правоохоронців

Всього було опитано 730 правоохоронців. Опитування було проведено в 5-ти регіонах України, в 23 областях, АР Крим та місті Києві.

При формуванні вибірки було визначено підрозділи (департаменти, управління, тощо), що належать до спеціалізованих антикорупційних підрозділів у відповідних правоохоронних органах. Респонденти відбирались за квотним принципом з урахуванням посади, рівня структури де вони працюють (центральні, обласні, районні), місця роботи (МВС, СБУ, податкова міліція, державна митна служба, державна прикордонна служба, військова служба правопорядку в збройних силах, відділи/управління внутрішньої безпеки), стажу роботи в правоохоронних органах. Вибірка дослідження є репрезентативною щодо співробітників спеціалізованих підрозділів з протидії корупції.

Опитування проводилось методом анкетування.

Глибинні інтерв'ю

Глибинні інтерв'ю проводились після завершення узагальнень результатів кількісних досліджень (опитувань). Було опитано 30 респондентів (22 чоловіка, 8 жінок), віком від 20 до 60 років, що працюють в типових та найбільш поширених сферах бізнесу. Опитування проводилось в 6 регіонах України (Харківська область, м. Київ, Черкаська область, Полтавська область, Донецька область, Львівська область). Респонденти представляли малий бізнес (12 респондентів), середній бізнес (10 респондентів) та великий бізнес (8 респондентів). Для розподілу за цим критерієм було використано стандартні критерії, що в Україні звичайно використовуються податковими органами.

1. СПРИЙНЯННЯ КОРУПЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТУ УМОВ ДЛЯ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

1.1. ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ ТА БІЗНЕСУ В 2010-2011 РР.

Відносини держави та бізнесу є однією з тих проблем, цивілізоване вирішення якої залишається невирішеним в Україні усі роки її незалежності. Дуже важко остаточно визначити чия провина є більшою – чи то держави, яка не може відмовитись від надмірного втручання в економіку, чи то бізнесу, який так і не виявив належної консолідації для встановлення жорстких та прозорих правил поведінки держави у відносинах з бізнесом.

Так чи інакше, але можна констатувати той факт, що український бізнес висловлює все більшу занепокоєність відсутністю цивілізованих стосунків з державою, що впливає як на якість, так і на привабливість ведення бізнесу. Як наслідок, «потенціал української економіки залишається, за словами Голови Ради Федерації роботодавців України Д.М. Олійника, - нереалізованим».ⁱ

Однією з серйозних проблем відносин держави та бізнесу в Україні в 2010-2012 роках залишається залежність бізнесу від політичних процесів в країні в цілому чи, навіть, в окремому регіоні (місті, області). За деякими оцінками є ілюзією, «що в нашій країні можна існувати окремо від політичних процесів»ⁱⁱ. Інші експерти оцінюють тиск на бізнес як такий, «що межує з терором».ⁱⁱⁱ

В країні залишались не розвинутими механізми партнерства держави та бізнесу. Деякі експерти називають це навіть головною проблемою: *«Найбільшою проблемою в області ризиків ведення бізнесу в Україні є наша влада. А, якщо говорити точніше, відсутність вироблених нею зрозумілих і прозорих умов для ведення бізнесу в більш-менш довгостроковому періоді»*.^{iv} Роботодавці України в якості стратегічного напрямку вбачають необхідність *«формування режиму максимального сприяння бізнесу шляхом*

ⁱ Олійник Д.М. Вступне слово до Маніфесту роботодавців України. Конкурентоспроможний бізнес – заможна країна. Київ-2010

ⁱⁱ Кардаков Олександр: на зламі 2010-2011 / Ресурс <http://finance.tochka.net/ua/print/11477-aleksandr-kardakov-na-rubezhe-2010-2011>

ⁱⁱⁱ Пишний Андрій Економічний тероризм влади – 2010. 21 декабря 2010

^{iv} Кардаков Олександр: на зламі 2010-2011. Головна проблема для бізнесу в Україні – наша влада / Ресурс <http://finance.tochka.net/ua/print/11477-aleksandr-kardakov-na-rubezhe-2010-2011>

зменшення втручання держави в економіку, зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку».^v

Як наслідок, за щорічним глобальним рейтингом легкості ведення бізнесу за 2011 р. , оприлюдненим Всесвітнім банком і International Finance Corporation Україна, що посіла 145 місце серед 183 країни світу, виявилася на одному рівні з Сирією (144) і Гамбією (146) і на передостанньому місці в СНД після Узбекистану. А індекс інвестиційної привабливості, оприлюднений "Європейською бізнес асоціацією" (EBA), показав погіршення оцінок бізнесом інвестиційного клімату в Україні. За підсумками III кварталу 2011 року індекс знизився з 3,25 до 3,2 бала (за 5-бальною шкалою). Оцінка поточного інвестиційного клімату знизилася з 3,8 до 3,6 бала

Одночасно держава не змогла в цей період максимально захистити від руйнації чи поглинання малий та середній бізнес. За оцінками експертів *«Великі компанії вижили з ринку та частково викупили середні. ... Скориставшись нагодою, великі гравці почали гру на полі середніх компаній і просто відібрали в них нішу, задешево купивши їх рештки»^{vi}*. Але найголовнішим в цьому процесі експерти вважають не економічний, а політичний чинник: *«У деяких галузях укрупнення пов'язане з політичними змінами. Контроль у них поступово переходить у руки великих гравців, які підтримують нову владу»^{vii}*.

Проблема корупції розглядається бізнес середовище як одна з невирішених у відносинах між державною та бізнесом. Рахункова палата України офіційно заявляє, що тіньовою економікою охоплено понад 52% ВВП. За оцінками Національного банку України поза офіційною сферою грошового обігу знаходиться більше 15 млрд. дол. США. Як наслідок, в українському бізнес середовищі зберігаються досить скептичні настрої: *«сьогодні немає жодної гарантії, що до подолання корупції приєднається суспільство, оскільки звужені основні демократичні права і свободи»^{viii}*.

Найголовнішими подіями держави в її відносинах з бізнесом було прийняття у 2010-2011 роках Податкового Кодексу України та намагання забезпечити його чинність в повному обсязі, намагання

---

^v Маніфест роботодавців України. Конкурентоспроможний бізнес – заможна країна. Київ-2010

^{vi} Кардаков Олександр: на зламі 2010-2011 / Ресурс <http://finance.tochka.net/ua/print/11477-aleksandr-kardakov-na-rubezhe-2010-2011>

^{vii} Кардаков Олександр: на зламі 2010-2011 / Ресурс <http://finance.tochka.net/ua/print/11477-aleksandr-kardakov-na-rubezhe-2010-2011>

^{viii} Маніфест роботодавців України. Конкурентоспроможний бізнес – заможна країна. Київ-2010

знизити тиск регуляторної політики на бізнес, зробити його ведення дешевшим та скасування так і не запровадженої відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення.

В цілому все це співпало з рекомендаціями Всесвітнього Банку, провести низку невідкладних структурних реформ в усіх сферах для забезпечення сталого відродження і впевненого зростання. Дані рекомендації включають, зокрема наступні заходи, що мають відношення до відносин держави та бізнесу:

ліквідувати решту пільг зі сплати ПДВ і спеціальні податкові режими;

відмінити пільгову податкову угоду з Кіпром (підписану у радянські часи); реформувати спрощену систему оподаткування (ССО), щоб дозволити нею користуватися тільки дійсно малим підприємствам (зокрема за допомогою перегляду граничного значення ССО відповідно до граничного значення системи ПДВ);

істотно збільшити вартість патентів на гральний бізнес, як тільки цей бізнес буде відновлений; ввести місцевий податок на нерухомість на основі відповідного фіскального кадастру;

скоротити діяльність з трансфертного ціноутворення, закріпивши у законодавстві контроль за цією практикою в промислово-фінансових групах (відповідно до основних принципів ОЕСР);

зупинити нові затримки у відшкодуванні ПДВ і запровадити план для відшкодування того, що вже затримано; ввести законодавчі обмеження щодо кількості днів, які мають пройти, щоб відшкодування ПДВ вважалось простроченими (максимально 60 днів), та зупинити або жорстко контролювати добровільну реєстрацію особи у якості платника ПДВ, якщо доходи від діяльності такої особи є нижчими за обов'язкове граничне значення для платників ПДВ. Для відшкодування ПДВ ввести аудити на основі оцінки ризиків. У 2010-2011 рр. необхідно прийняти новий податковий кодекс; поступово зменшити ставку податку на прибуток підприємств (ППП) та ставки податку на заробітну плату, як тільки це буде доречним і здійсненним з фінансової точки зору (можливо, після 2011 р.);

реформувати ППП у секторі страхування, щоб зупинити схеми ухиляння і уникнення від сплати податків; уніфікувати ставку та адміністрування стягнення внесків на соціальне страхування;

створити посилену спеціалізовану державну податкову інспекцію по роботі з великими платниками податків (причому закон

повинен вимагати обов'язкового розподілу платників податків вище визначеного граничного значення);

проведення структурної реформи для уможливлення входження у бізнес і диверсифікації експорту. Для цього за перші 6 місяців 2010 р. на 30% зменшити групи видів діяльності, що підлягають ліцензуванню; негайно ліквідувати застарілі технічні регламенти та почати адаптацію до правил ЄС;

ліквідувати обов'язкову сертифікацію товарів і послуг, які її не потребують відповідно до європейської та найкращої міжнародної практики.

Ці рекомендації розраховані до 2012 року і не були повністю реалізовані.

1.2. ВНУТРІШНІ ДЕФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО БІЗНЕСУ

Прояви корупції у відносинах між бізнесом і державою в сучасній Україні багато в чому обумовлені історією розвитку українського бізнесу. У нього практично не було шансів стати чесним, прозорим: за часи існування СРСР підприємницька діяльність була заборонена і знаходилась поза межами офіційної економіки. Після легалізації, в період розквіту кооперативів наприкінці 80-х – початку 90-х років на тлі масштабних соціальних зсувів (розпад СРСР, занепад економіки, інфляція тощо) підприємці потрапили під тиск кримінальних структур, успішне ведення бізнесу без «захисту» з боку певних бандитських угруповань було неможливе, іноді цю роль брали на себе правоохоронні органи, які за регулярну оплату здійснювали так зване «кришування», що мало на увазі не лише захист від криміналітету, але й «прикриття» проявів тіньової діяльності як такої: ухилення від сплати податків, нелегальне виготовлення підакцизних товарів, контрабанда тощо. Непрозора приватизація в 90-х роках, яка відбувалася не на конкурентній основі, а на засадах наближеності до владних структур найвищого рівня, лише підсилила вказані тенденції. Великий бізнес розвивався під наглядом відвертих лобістських призначень на посади в міністерствах, підтримувався народними депутатами. Регіональний бізнес знаходиться в залежності від місцевих органів державного управління та місцевого самоврядування.

Подібні умови розвитку бізнесу, разом із низьким рівнем підприємницької культури, забезпечили глибоке укорінення корупції,

просочуючі відносини між бізнесом і державними структурами знизу догори.

Умови ведення бізнесу в Україні залишаються такими, що створюють підґрунтя для існування корупції. Не зважаючи на те, що за останні декілька років було прийнято низку законів та програм, спрямованих на поліпшення умов для ведення бізнесу, взаємовідносини бізнесу та держави характеризуються надмірною зарегульованістю, і ситуація практично не змінилася у 2011 році порівняно з 2010 р. (Україна на два пункти, зі 147 до 145, покращила свої позиції в рейтингу «Легкість ведення бізнесу», дані IFC^{ix}).

Участь держави у функціонуванні бізнесу залишається надвисокою, зважаючи на кількість дозволів, необхідних для ведення бізнесу.

Надмірне регулювання найбільше проявляється в таких аспектах ведення бізнесу, як реєстрація нового бізнесу; отримання дозволів на будівництво; реєстрація власності; захист прав інвесторів; адміністрування податків; імпортно-експортні операції; закриття бізнесу. Зазначена зарегульованість призводить до практичної неможливості повністю легального ведення бізнесу із збереженням його ефективності та конкурентоздатності. Кількість та характер регулювань не дозволяють ефективно вести бізнес (так, наприклад, в період з 2000 до 2006 р. кількість нормативних актів, що регулюють підприємницьку діяльність, збільшилась з 2000 до 4200) та сприяють розвитку корупції. При цьому значна кількість дозволів необхідна для діяльності, як малих, так і великих підприємств.

Ситуація зазнає певних змін. Так, в результаті адміністративної реформи скасовано Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва^x, але навзамін створено відповідний департамент у складі Міністерства економіки, відмінено ряд ліцензій, скасовано указ Президента України від 15 листопада 2000 р. №1239 «Про захист документів і товарів голографічними захисними елементами», що полегшить роботу з бланками суворої звітності, ведеться робота щодо скасування використання печаток підприємцями, зменшення кількості видів діяльності, що підлягають ліцензуванню тощо. Але поряд з цим, прийнято Податковий кодекс, згідно положень якого значно змінюються умови роботи для дрібних підприємців: змінюється порядок оподаткування (із збільшенням відрахувань); зменшується кількість найнятих робітників; зменшується перелік видів діяльності для підприємців-платників

---

^{ix} <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine#GETTINGCREDIT>

^x <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>

єдиного податку; розрахунки з контрагентами-платниками єдиного податку не можуть бути віднесені на видаткову частину, а мають здійснюватися з прибутку тощо. Зазначені зміни значно впливають на бізнес і фактично витискають частину підприємців в тінь, оскільки вести конкурентоздатний бізнес для дрібних підприємців стає надскладним завданням.

«Тінізація» бізнесу сьогодні досі є значною проблемою для України. При цьому ведення підприємницької діяльності із порушеннями завжди супроводжується корупцією у відносинах між підприємцями і чиновниками, контролюючими органами зокрема.

Представники влади не заперечують високого рівня «тінізації» економіки України. *«Близько 40% економіки знаходиться в тіні, так кажуть практично всі економісти, хтось може називати трошки більшу цифру»*, - заявив віце-прем'єр міністр з економічних питань Сергій Тігіпко (нині – міністр соціальної політики України) 3 грудня 2010 року.^{xi}

Тіньова економіка характеризується економічними відносинами, які складаються в суспільстві всупереч правовим нормам, тобто знаходяться поза межами правового поля. Небезпека тіньової економіки полягає у її криміналізації, зв'язку із злочинами економічного та загальнокримінального характеру; у відсутності захисту прав підприємців та найманих працівників, що задіяні в ній; у тісному взаємозв'язку із корупцією, оскільки подібні масштаби (за різними оцінками, від 40% до 60% економіки перебувають в тіні) не можуть бути непоміченими з боку правоохоронних, контролюючих органів, можновладців тощо. Таким чином, з одного боку, тіньова економіка живить корупцію, з іншого – її існування можливе завдяки корупції.

Часто корупція сприймається як даність, як частина звичайного стану речей: *«Я строил свой бизнес исходя из коррупционной системы, и сама деятельность была подстроена под коррупцию. Используя свое служебное положение, должностные лица только помогают ведению бизнеса. Мой бизнес в целом законный. Но иногда отдельные способы получения из этого бизнеса дохода не соответствуют установленным правилам. Если бы я действовал по закону, я бы вообще этой деятельностью не занимался»* (чоловік, 31 рік, дрібний підприємець, транспортні послуги, до 10 найманих працівників).

Прояви тіньової економіки непрямим чином демонструють наявність корупції в певних сферах. Отримані дані демонструють, що

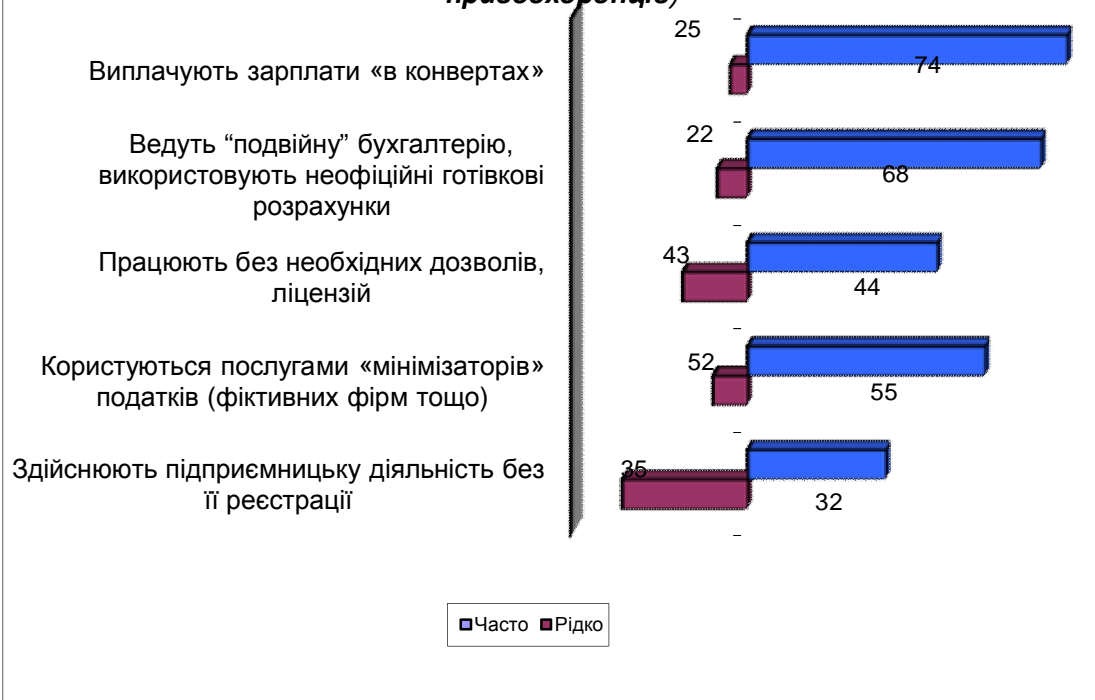
---

^{xi} <http://ukranews.com/uk/news/economics/2010/12/03/32559>

найбільш значущі характеристики, притаманні тіньовій економіці мають дуже поширений характер, відповіли «часто» і «дуже часто» щодо ведення подвійної бухгалтерії 47% респондентів; 55% - щодо виплат зарплат «у конвертах»; 36% - працюють без необхідних дозволів та ліцензій; 24% здійснюють підприємницьку діяльність без її реєстрації; 24% - користуються послугами «мінімізаторів» податків (в т.ч. фіктивних фірм). Оцінки правоохоронців щодо застосування зазначених незаконних дій набагато суворіші: правоохоронці вважають, що більше половини підприємців часто або дуже часто долучаються до таких тіньових оборудок, як виплата зарплат «в конвертах» (74%), подвійна бухгалтерія, використання «чорної» готівки (68%), використання «мінімізаторів податків» (55%).

Мал.1.2.2. Як часто підприємства приватного сектору економіки використовують наступне? (в оцінках правоохоронців)

Характерно, що і у відповідях підприємців, і у відповідях правоохоронців, робота без необхідних дозволів та взагалі без реєстрації підприємницької діяльності зустрічається найрідше (до цього можна віднести виробництво контрафактної продукції, фальсифікату тощо). Тобто зазвичай підприємницька діяльність ведеться легально, і лише частина її може опиняється в тіні.

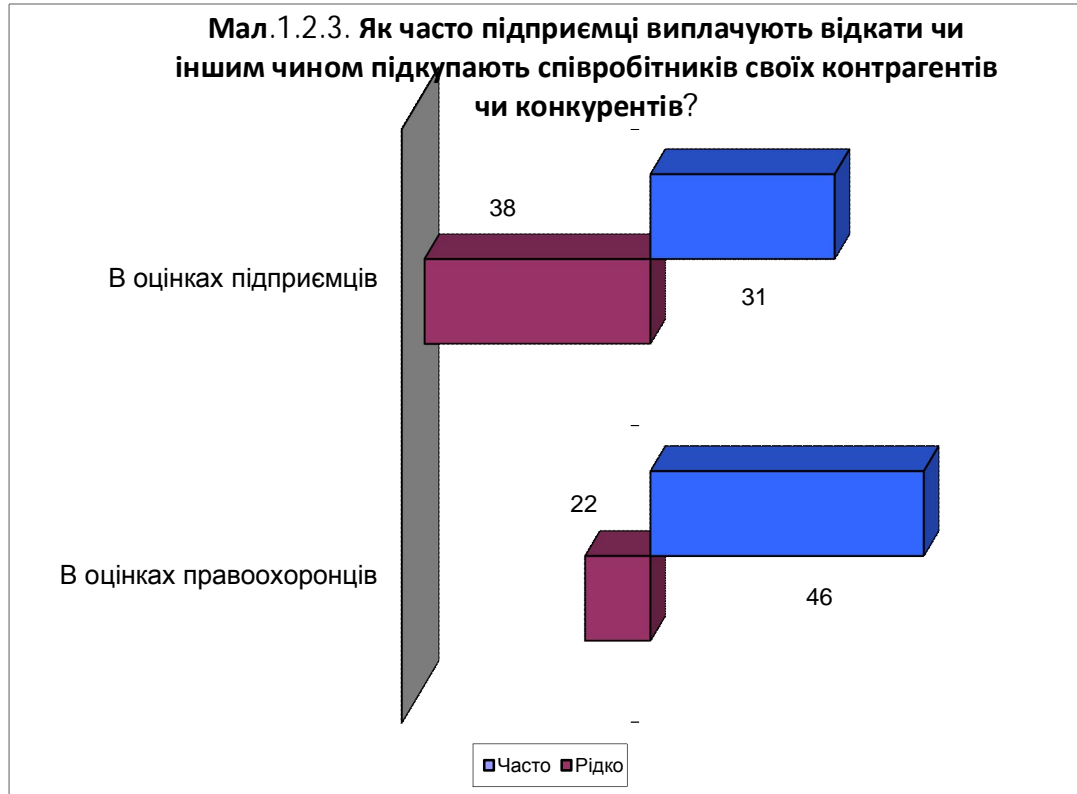
Відсутність сталих традицій цивілізованого способу ведення бізнесу проявляється також у високому рівні корупції у приватному секторі. Так, згідно самооцінки підприємців, «відкати» практикує 31% бізнесменів, за думкою правоохоронців – трохи менше половини (46%).

Корупційні схеми в приватному секторі стають частиною бізнесу: *«А вот у нас на фирме сразу в цену вносилось 10% "откатных" . И если вдруг клиент не просил отката - +10% с неба прибыли падало... ничего плохого в откате не вижу, от него как правило всем хорошо...»* (чоловік, 37 років, малий підприємець – керівник відділу, торгівля, 54 найманих працівники).

«В государстве привыкли упрощенно решать вопросы через «благодарности». Принцип «не подмажешь - не поедешь» теперь

действует везде. Вот и предприниматели, понимая способ упрощенного решения вопросов, идут на эти шаги [корупцію]» (чоловік, власник бізнесу, 34 року, транспортні послуги).

«Учитывая массовую коррупцию, я даже планируя дела на будущий период, составляю «бизнес-план» с учетом того, сколько мне обойдутся взятки» (чоловік, 46 років, власник бізнесу, гуртова та роздрібна торгівля).

Як вже зазначалося вище, розвиток бізнесу в Україні відбувався таким чином, що тісний корупційний взаємозв'язок між владою та бізнесом призвів до їхнього зрощування, як на національному рівні, так і на регіональному рівнях.

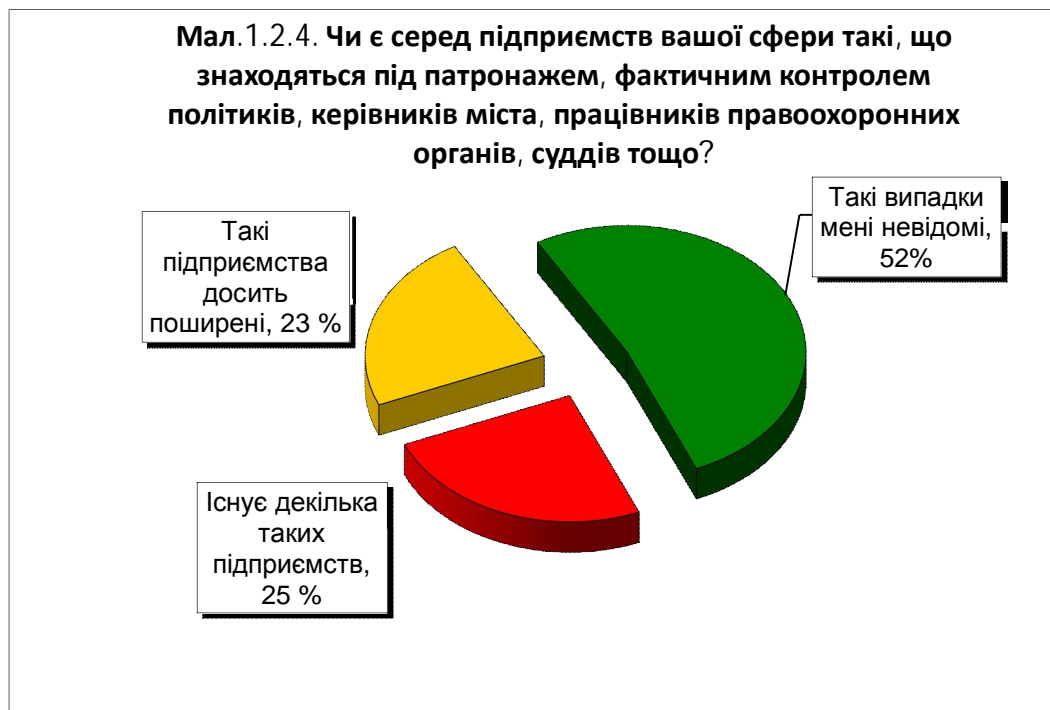
Із кожною зміною губернатора або мера в області або місті відбувалися суттєві зміни у регіональному бізнесі: найбільшу перевагу отримували підприємства, тим або іншим чином афілійовані з керівництвом області/міста, найбільше в тих сферах, які залежали від державного замовлення, що фінансувалося з бюджету: будівництво, ремонти державних установ; закупівлі обладнання та організація послуг для шкіл, лікарень дитсадочків тощо; також сфери

з великим впливом регулювання - транспортні пасажирські перевезення; організація торгівлі на міських ринках тощо.

Таке взаємопроникнення відбувається на зустрічних курсах і є результатом постійної боротьби за ресурси, яких немає в одній стороні, але присутні в іншій. Таким чином, влада захоплює бізнес, а бізнес – владу. Подібні захоплення реалізуються шляхом протизаконних або тінювих засобів і розглядаються як різновиди корупції.

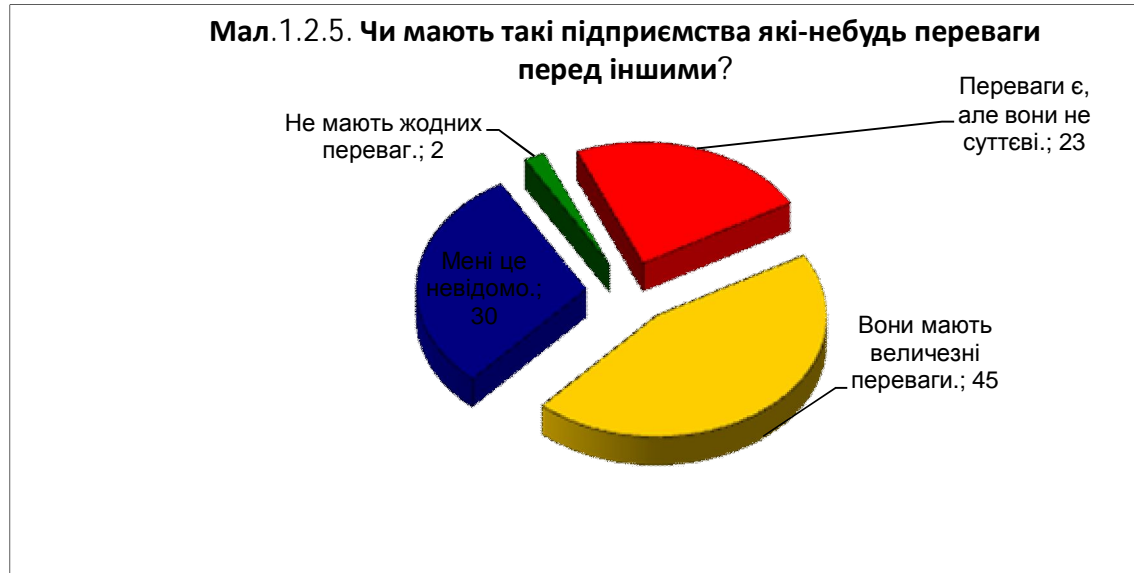
Поширеність підприємств, де зрощення влади та бізнесу є неприхованим фактом, доволі велика: про те, що такі підприємства існують, і що вони досить поширені, заявили 25% і 23% опитаних підприємців відповідно.

Зважаючи на те, що афілійованість бізнес-структур із певними політиками, чиновниками, правоохоронцями тощо не носить публічного характеру, навпаки всіляко приховується, факт, що майже половина бізнесменів повідомили про наявність подібних зв'язків, свідчить про великі масштаби цього явища.

За таких умов, звичайно, не можна говорити про рівні умови ведення бізнесу. Про це свідчать відповіді підприємців: більше двох третин опитаних (68%) вважає, що такі підприємства мають переваги, при чому про величезні переваги зазначило 45% бізнесменів. Тобто, в

тих випадках, коли наявний факт корупційного зв'язку певного підприємства з владними структурами, конкуренція з таким підприємством вкрай ускладнюється.

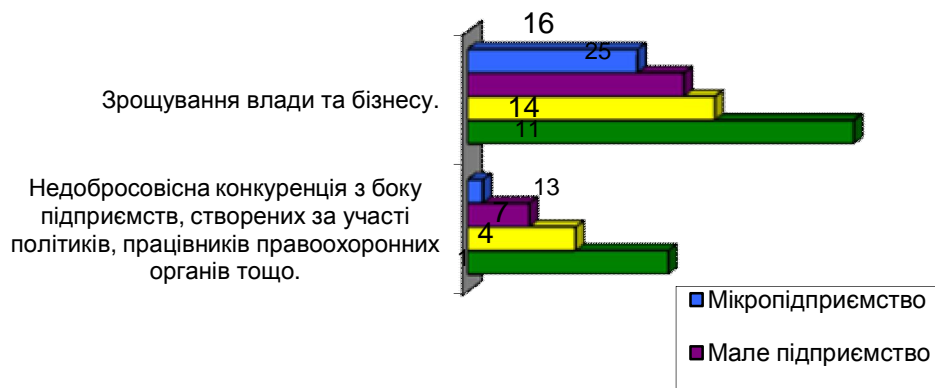

Серед переліку факторів, що найбільше впливають на ефективність ведення підприємницької діяльності в Україні, такі, що вказують на тісний взаємозв'язок бізнесу і влади не посідають чільних місць: на зрощування влади та бізнесу вказали 14% опитаних підприємців, про недобросовісну конкуренцію з боку підприємств, що створені за участю політиків, працівників правоохоронних органів – 4%. Це пояснюється двома причинами. По-перше, як це вже зазначалося, факти зв'язку між бізнесовими та владними структурами всіляко приховується. По-друге, і це більш суттєво, більша частина підприємців (в кількісному вираженні) дійсно не відчують впливу вказаних факторів, оскільки злиття бізнесу та влади відбувається у відношенні найбільш ліквідних активів, самих великих підприємств, а найбільша частина опитаних відноситься до представників малих та мікропідприємств (76%), а до середніх та великих – лише 24%. І дійсно, якщо розглянути, як оцінюється вплив вказаних факторів в залежності від масштабу бізнесу, зв'язок очевидний: чим більший масштаб бізнесу, тим більше зрощування влади та бізнесу впливає на ведення бізнесу добросовісними підприємцями (мал. 1.2.7).

Мал. 1.2.6. Фактори, що заважають веденню бізнесу в Україні

Мал. 1.2.7. Фактори, що заважають веденню бізнесу в Україні, серед підприємств різного рівня

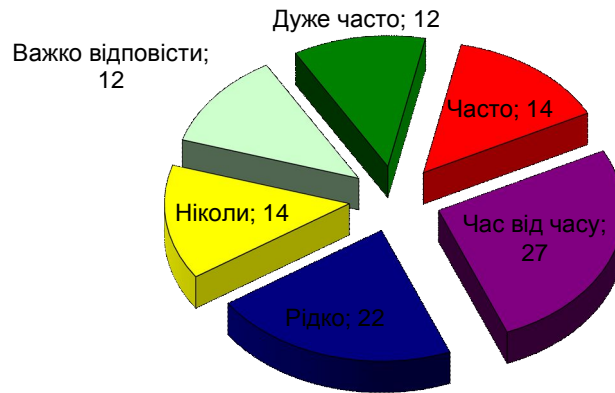

Важливим індикатором, що дозволяє судити про рівень розвитку бізнесу в країні, є не лише показники прибутковості та економічної ефективності, але й відповідальне ставлення до суспільства в цілому. Бізнес має бути соціально відповідальним, тільки в такому випадку можливий його подальший сталий розвиток, забезпечення стабільності в суспільстві і державі.

З одного боку, тема корпоративної соціальної відповідальності постійно обговорюється і є складовою корпоративних стандартів найбільших фінансово-промислових груп України: Індустріальний Союз Донбасу, Систем Кепітал Менеджмент, Інтерпайп. З іншого боку, на рівні малого та середнього бізнесу, участь підприємців в соціальних, благодійних програмах залишається епізодичною і безсистемною. Про це свідчать і власні оцінки підприємців: часто і дуже часто займаються благодійністю 14 і 12% підприємців відповідно, рідко і ніколи (разом) – 36%.

Таким чином, на тлі високого рівня «тінізації» підприємницької діяльності і низької підприємницької культури, соціальна відповідальність поки що не є рисою, притаманною сучасному українському бізнесу.

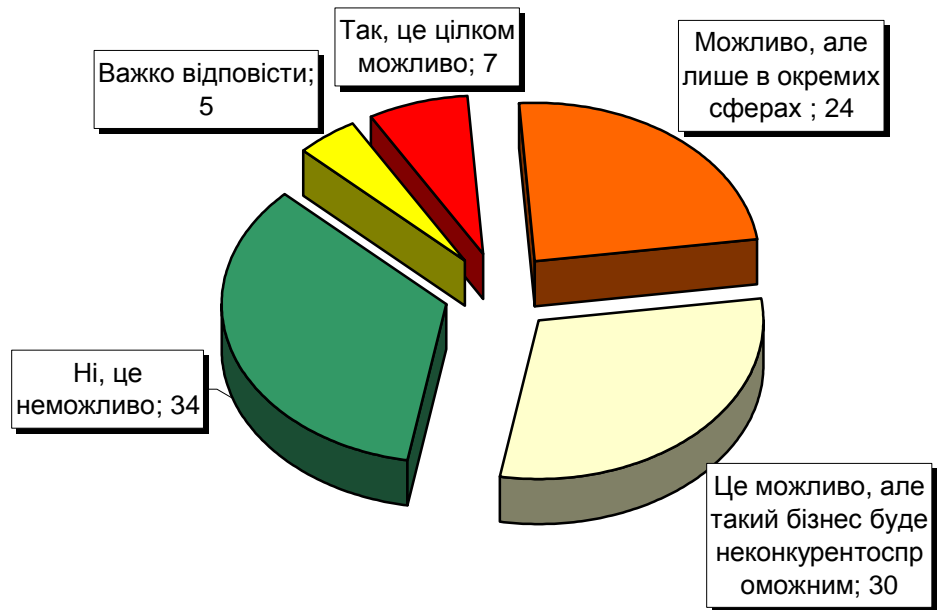
Мал.1.2.8. Як часто підприємці займаються справжньою благодійністю?

1.3. ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ЗА ОЦІНКАМИ ПІДПРИЄМЦІВ

Умови ведення бізнесу в Україні залишаються несприйнятливими. Це підтверджується даними опитування підприємців: респонденти відзначають, що цілком законне ведення бізнесу або неможливе, або неконкурентоспроможне. Третина респондентів (34%) заявили, що вести бізнес законно неможливо, про неконкурентоспроможність законного бізнесу повідомили ще 30% підприємців (Мал.1.3.1).

Мал.1.3.1. Оцінка можливості законного ведення бізнесу в Україні

За рейтингами зручності ведення бізнесу в Україні посідає найгірші позиції в Європі^{xii}, серед країн колишнього СРСР випереджаючи лише Узбекистан. Анонсовані реформи (податкова, адміністративна, реформа в сфері митної політики) поки що не мають позитивних наслідків, навпаки, протягом останніх місяців 2010 року спричинила низку акцій протестів, масовість та організованість яких дозволили говорити про новий «Майдан», податковий (на кшталт «Майдану» під час Помаранчевої революції під час виборів Президента України 2004 р.), на якому, на відміну від Майдану 2004 року, громадяни відстоювали власну економічну незалежність. Характерними і важливими для нашого дослідження рисами «податкового майдану» стали дві ознаки: акції протесту були організовані переважно представниками малого та середнього бізнесу; однією з найвагоміших причин, що спрочинили спротив підприємців, поряд із вимогами до змін до Податкового кодексу, були боротьба з корупцією, незалежність від адміністративного тиску з боку чиновників.

^{xii} <http://www.doingbusiness.org/rankings>

Мал. 1.3.2. Фактори, що найбільше перешкоджають веденню бізнесу в Україні

Серед факторів, що найбільше перешкоджають веденню бізнесу в Україні, можна виділити декілька груп.

Переважають фактори економічного характеру. Перш за все, це пов'язано з проявами глибокої кризи, в якій опинилась економіка країни. Сюди відносяться високі податки, кризові явища в економіці, низька платоспроможність населення, недоступність кредитів для ведення бізнесу, нерозвиненість економічної інфраструктури.

Друга група факторів пов'язана з законодавством та регуляторними нормами: недосконалість законодавства, складні процедури регулювання підприємницької діяльності, нестабільність законодавства, політична нестабільність.

Третя група факторів так чи інакше характеризує різні прояви корупції: витрати на хабарі, зрощування влади та бізнесу, корумпованість контролюючих органів тощо. Фактично, до цієї групи можна було б віднести і політичну нестабільність. Специфіка ведення бізнесу в Україні така, що із зміною влади (що ми спостерігали на початку 2010 р.) суттєво змінюються «правила гри», наприклад зміна керівника Митної служби тягне за собою суттєві затримки розмитнення вантажів та збільшення неофіційних платежів. Тому політичні зміни, що відбуваються в державі, завжди несуть в собі ризики для підприємців і додаткове корупційне навантаження.

Четверта група факторів пов'язана із проблемами правового характеру, що знаходить своє відображення у незахищеності прав власності, незахищеності перед свавіллям чиновників, корупцією судової системи, залежності від кримінальних структур, низької ефективністю роботи правоохоронних органів.

Характерно, що відсутність взаємодопомоги серед підприємців в якості проблемного фактора для ведення бізнесу було позначено лише 3% підприємців. Це демонструє низький рівень очікувань від різних форм самоорганізації підприємців.

Менш значуща роль корупції в якості найбільшої перешкоди для бізнесу свідчить актуалізацію економічної проблематики під час економічної кризи та виходу з неї. На пряме запитання чи перешкоджає корупція веденню бізнесу, дві третини респондентів (69%) відповіли ствердно і лише 3% - що корупція ніяк не впливає на ведення бізнесу.

Це підтверджується висловлюваннями підприємців під час глибоких інтерв'ю, корупція заважає розвиватися підприємству:

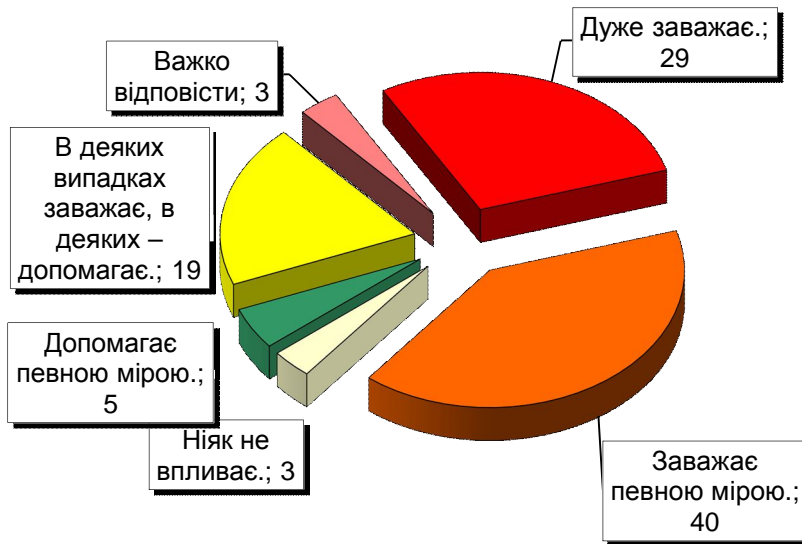
«Хоть я с коррупцией сталкивался очень редко, думаю, бизнес был бы эффективнее, поскольку я бы смог больше развиваться» (чоловік, 31 рік, власник бізнесу, 54 найманих працівника).

Іноді підприємці не займаються певним видом діяльності, оскільки їм заважає корупція:

«А так я просто не занимаюсь теми видами деятельности, в которых рискуешь своим бизнесом без коррупции» (чоловік, 31 рік, власник бізнесу, 54 найманих працівника).

«Нормальной жизнедеятельности бизнеса мешают постоянные необоснованные претензии со стороны госорганов. Если бы мне не приходилось решать вопросы, я бы использовал эти деньги для развития бизнеса, например на рекламу, дополнительные помещения для торговли и т.д.»

Мал. 1.3.3. Оцінка корупції, як фактору, що заважає веденню бізнесу в Україні

Таким чином, корупція залишається важливим і суттєвим фактором, що впливає на ведення бізнесу в Україні і заважає його розвитку.

2. КОРУПЦІЙНІ ПРАКТИКИ У ВІДНОСИНАХ ДЕРЖАВИ ТА БІЗНЕСУ

2.1. ПОШИРЕНІСТЬ КОРУПЦІЇ

В контактах з державними органами та установами, що регулюють підприємницьку діяльність, лише 15% опитаних підприємців не мали досвіду корупційних ситуацій, решта опинялася в таких ситуаціях принаймні 1 раз за останні 12 місяців.

Зважаючи на те, що 5% підприємців взагалі не мали жодних контактів з державними установами та організаціями, серед підприємців, що мали контакт із державними установами та організаціями, корупційні ситуації виникали у 89,5% випадків.

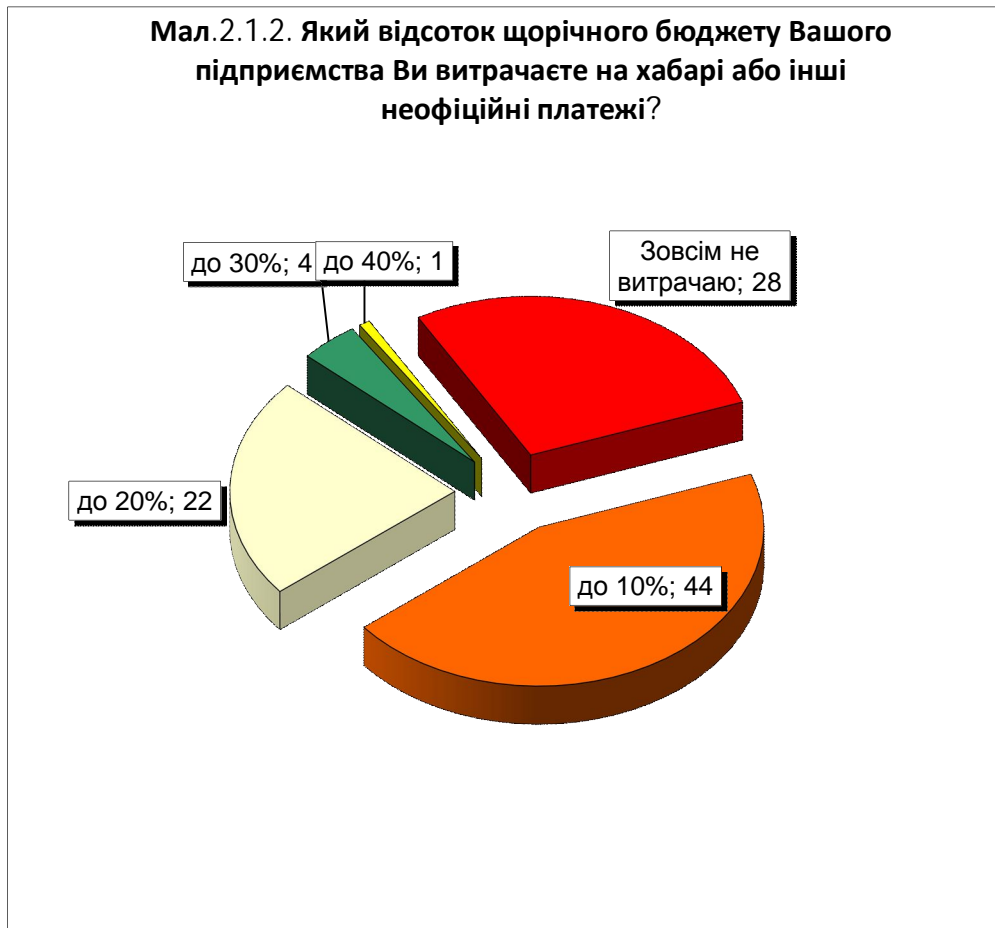

Оцінка поширеності корупції в середовищі підприємців здійснювалась як за оцінками самих підприємців ступеню поширеності тих або інших корупційних практик, так і за оцінками працівників правоохоронних органів.

- 47% респондентів відзначили, що у відповідній галузі часто або дуже часто використовують блат, зв'язки, впливових людей для

отримання пільг, переваг тощо, 44% зазначили що на підприємствах, подібних до підприємств опитаних, дають хабарі на вимогу чиновників, що демонструє уявлення про досить високий рівень корупції у відносинах між підприємцями та представниками владних та/або правоохоронних структур.

- Також індикатором наявності фактів корупції є інформація про те, яку частину бюджету підприємці витрачають на хабарі. Загалом лише 28% опитаних зазначили, що *не витрачають* частину своїх бюджетів на хабарі або інші неофіційні платежі, тобто решта, 72% підприємців тим чи іншим чином залучені до корупційних практик (Мал.2.1.2).

За оцінками працівників правоохоронних органів корупція найбільш поширена в тендерах за кошти державного бюджету, про дуже велику поширеність корупції в таких ситуаціях заявило 55%

правоохоронців. Також до найбільше корупція поширена в забезпеченні необхідного судового рішення, одержанні прав на землю, відшкодуванні ПДВ, в організації закупівель державною організацією.

«С коррупцией сталкиваюсь в отношениях с ГАИ (занимаюсь перевозками), налоговой инспекцией. Часто на госпредприятиях (заводах) при закупке и продаже продукции».

В групу з середнім рівнем поширеності корупції потрапили перевірки підприємницької діяльності, митне оформлення, ліцензування підприємницької діяльності, зменшення податкових виплат.

«Не очень часто, во время проверок. Вид моей деятельности - рыночная торговля непродовольственными товарами, поэтому чаще приходится иметь дело с налоговой и БЕП, иногда служба по защите прав потребителей. Но поскольку проблем с качеством моего товара почти нет, чаще взятки даю налоговой. При ввозе товаров на территорию Украины конечно таможенная служба».

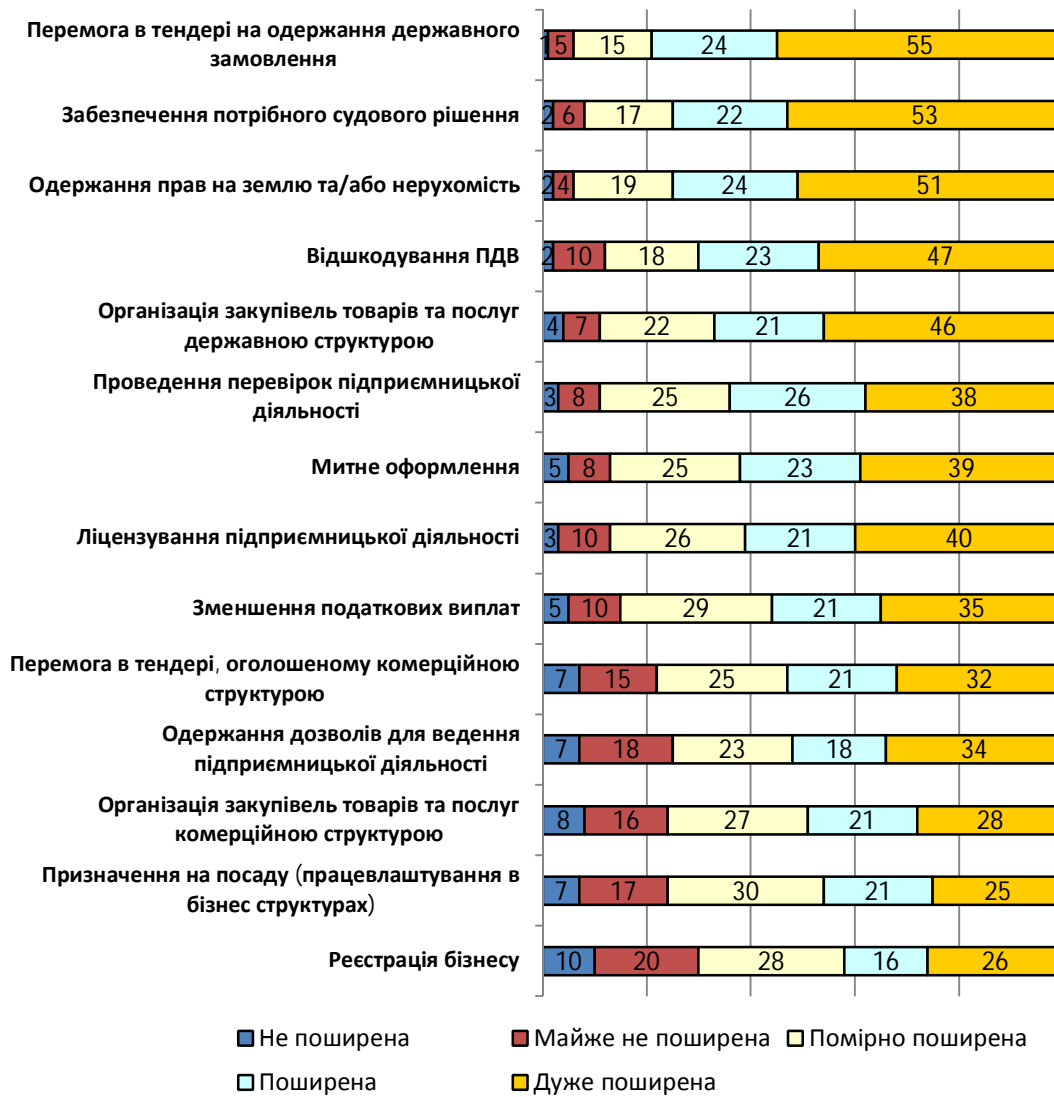
В групу, де корупція поширена відносно менше, потрапили ситуації в приватному секторі, та пов'язані з початком підприємницької діяльності.

Поділ на групи з «високим» та «низьким» рівнем поширеності корупції є суто відносним і дозволяє розташувати різні ситуації від найпоширенішого рівня корупції до найменш поширеного. Але навіть найменшим показником (у ситуації реєстрації бізнесу) є те, що чверть правоохоронців вважає, що корупція в даному випадку є «дуже поширеною», що разом з оцінкою «поширена» складає 42%. І лише 10% правоохоронців вважають, що в такій ситуації корупція зовсім не поширена.

«Сталкиваюсь с коррупцией ежедневно. Род моей предпринимательской деятельности сам это определяет. Поскольку я занимаюсь перевозками грузов, а это систематическая деятельность определяет ежедневные маршруты, то с работниками ГАИ приходится постоянно сталкиваться. Безусловно, кроме этого, при сдаче отчетов в налоговые органы, при проведении проверок на предприятии другими контролирующими органами».

У відносинах між бізнесом та державою корупція залишається дуже поширеним явищем, з яким не стикається лише кожний сьомий підприємець.

Мал.2.1.3. Поширеність корупції в певних ситуаціях, в оцінках правоохоронців.

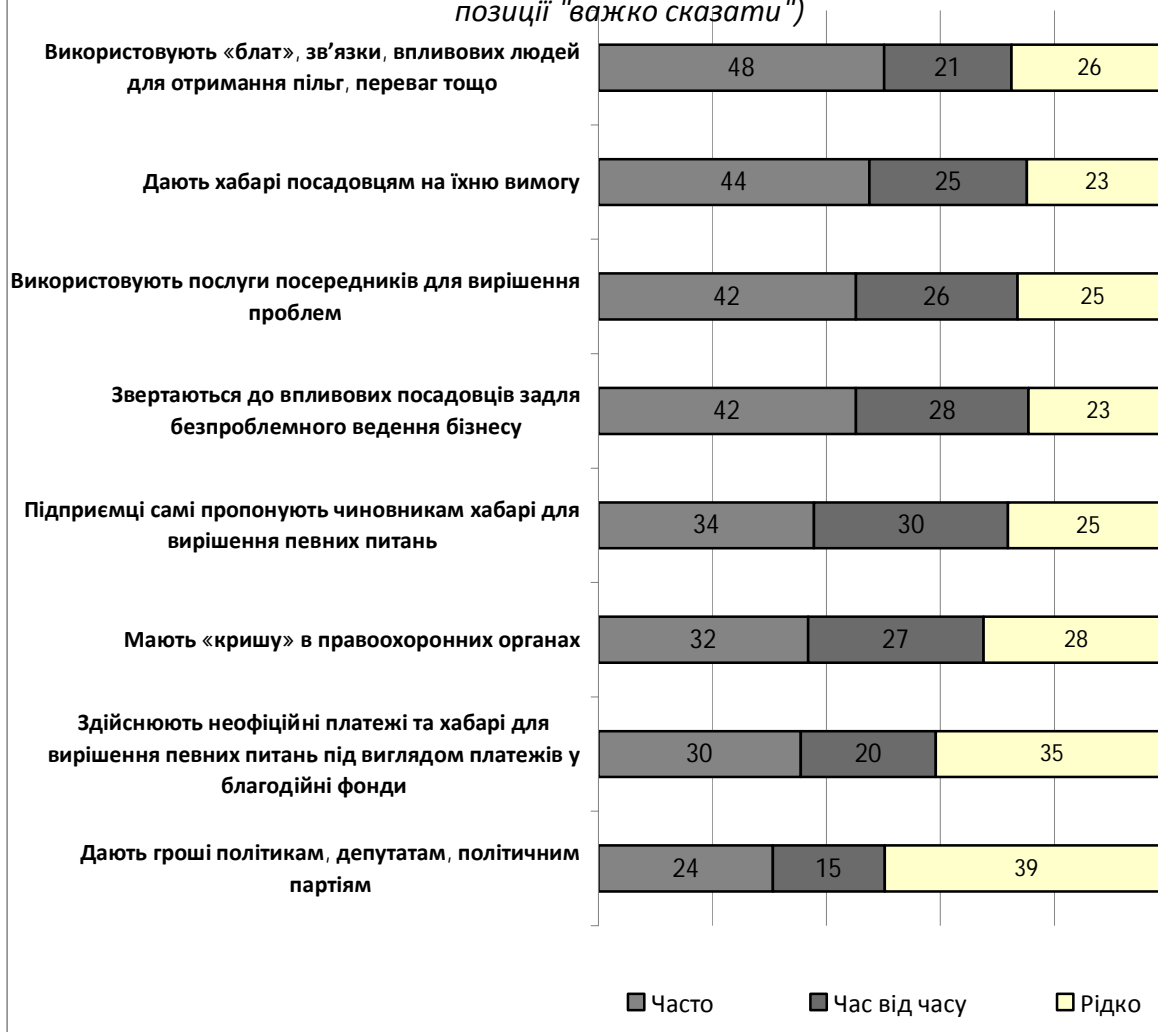

2.2. ТИПИ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК

Під час здійснення підприємницької діяльності бізнесмени у відносинах з державними органами та установами використовують різні типи корупції, в залежності від ситуації, сфери діяльності, розміру бізнесу, наявності налагоджених зв'язків з посадовцями, що приймають рішення, інших факторів тощо (Мал. 2.2.1.).

Найчастіше використовуються блат, зв'язки для отримання конкурентних переваг або пільг. В цьому випадку ініціатором корупційної ситуації виступає або безпосередньо бізнес, або бізнес афілійований з відповідною посадовою особою. Такі види корупційних ситуацій найчастіше використовуються для отримання переваг в тендерах, закупівлях за рахунок державного бюджету; отриманні найпривабливіших місць під забудову тощо. Корупційні блага, які най частіше використовуються в таких ситуаціях – готівка, коштовні подарунки.

Мал.2.2.1. "Як Ви вважаєте, як часто підприємства, подібні до вашого, в своїй діяльності використовують наступне?" (виключені позиції "важко сказати")

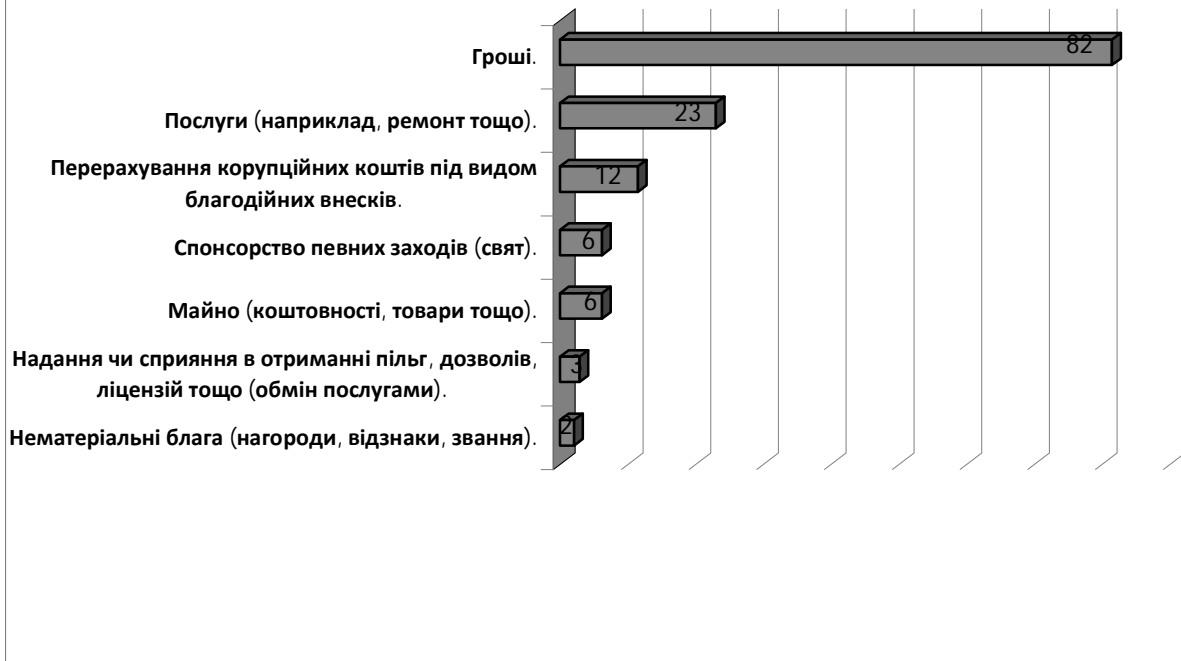
Практично з такою ж частотою зустрічається давання хабара на вимогу посадовця. Тут ситуація протилежна, ініціатором виступає посадовець. Часто чиновником створюються умови, що без сплати хабара подальша діяльність підприємця стає неможливою. Найчастіше таке здирництво відбувається під час перевірок контролюючими органами (податковою інспекцією, СЕС, МНС тощо), особливо об'єктів роздрібної торгівлі, громадського харчування; при перетині кордону і розмитненні вантажу тощо.

«Часто работники госорганов, используя служебное положение, ставят определенные препятствия в вопросах получения различных документов, предполагая, что

предприниматели захотят ускорить процесс, и без коррупции не обійтись» (чоловік, 34 роки, власник бізнесу, надання послуг).

Форма оплати в такому випадку – готівкою. Взагалі, готівка виступає в якості універсально предмету корупційного платежу, він використовується найчастіше, у 82% випадках. Набагато рідше (23%) використовуються певні послуги, перерахування коштів під виглядом благодійного внеску (12%).

Мал.2.2.2. З якими формами хабарів, неофіційних платежів ви частіше за все стикаєтесь у своїй сфері?

Не набагато рідше використовуються послуги посередників для вирішення проблем. Такий тип корупційних практик використовується при необхідності постійних контактів з певними державними структурами та установами, коли необхідно прискорити оформлення документів, отримання сертифікатів, дозволів, без зайвих проблем пройти перевірку тощо. Типова практика при контактах з ДАІ (проходження технічного огляду, переобладнання транспортного засобу, використовуються так звані «бігунки», працівники ДАІ, що спеціалізуються на оформленні документів),

закритті бізнесу (в якості посередника може виступати юридична фірма). В якості корупційних благ виступають гроші.

«Например, нужно узаконить переоборудование в автотранспортном средстве или помещении. По нормативным актам кроме дорогих экспертиз нужно еще провести кучу процедур, но даешь госслужащему денег, и вопрос решен. Получаешь необходимые разрешительные документы и проверяющим органам формально не к чему придраться» (чоловік, 31 рік, власник бізнесу, транспортні перевезення).

Звернення до впливових осіб для безпроблемного ведення бізнесу застосовується приблизно з такою ж частотою, що і в попередньому випадку. Як правило застосовується у випадку суттєвих проблем, наприклад, викриття великої суми ухилення від сплати податків, ситуація з рейдерською атакою тощо. В такому випадку підприємець має бути готовий віддати частину бізнесу (через введення підставної особи-представника можновладця до складу засновників), або віддати одразу чималу суму грошей.

«У меня отобрали помещение. Было ООО, учредители поспорились, и владелец 5% продал свою часть. Это была классическая рейдерская схема. Выкупившие 5% «купили» решение суда, получили постановление, был силовой захват здания со складом в Киеве. Начал искать варианты, предложили устроить обратный силовой захват с участием народных депутатов. Так и сделали. Главное – было вернуть помещение. А потом уже делали юридическую очистку. Но стоило это все – мама не горюй...» (чоловік, 35 років, комерційний директор, гуртова торгівля, 125 працівників).

Пропозиція хабара з боку підприємця, як правило, використовується для прискорення отримання документів, дозволів, або для невиконання формальних вимог. Корупційні блага – готівка. *«Часто сами предприниматели провоцируют госслужащих на решение вопроса через коррупцию. Так действовать дешевле и быстрее, чем работать в рамках действующего законодательства».*

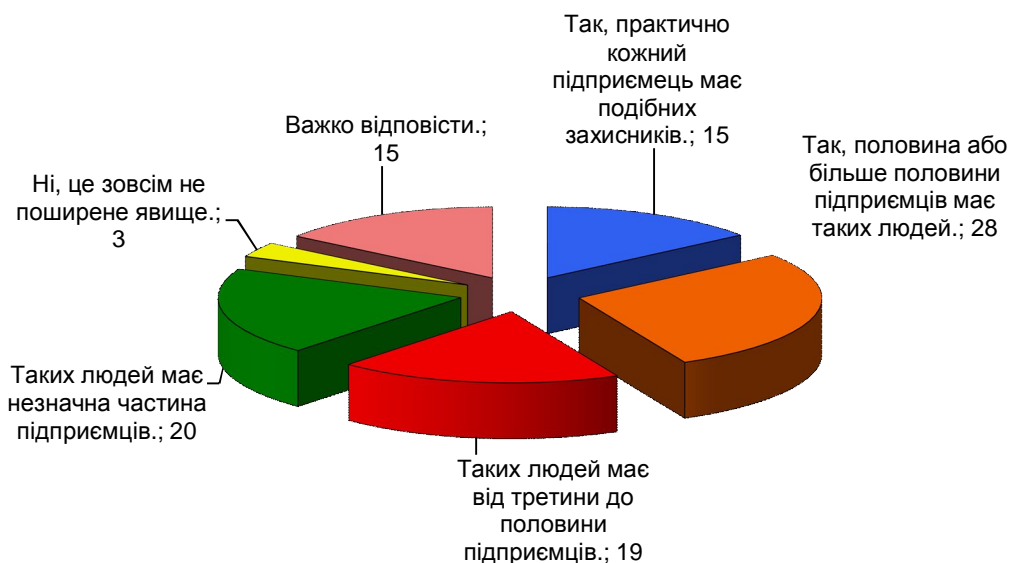
Мають «кришу» в правоохоронних органах як правило представники середнього та великого бізнесу. Часто це пов'язано з незаконною діяльністю: виготовленням контрафактної продукції, ухиленням від податків в великих розмірах. Корупційні блага – або участь правоохоронця у бізнесі через родичів, підставних осіб, або

регулярна «рента» з «підзахисного». Як правило, «криша» бере на себе вирішення усіх питань з контролюючими органами.

«С правоохранительными органами я имел дело однажды. Пришли какие-то милиционеры, наверное из ОБЕП, и стали требовать деньги, нелепо угрожая, что не дадут мне работать. После этого у меня есть «крыша», меня никто не трогает». (чоловік, 34 роки, власник бізнесу, надання послуг).

15% підприємців вважають, що у кожного підприємця є впливова особа, до якої можна звернутися за допомогою у випадку виникнення проблем, пов'язаних з підприємницькою діяльністю, вдвічі більше впевнені, що така особа є у половини або більшої частини підприємців. Як про зовсім не поширене явище про це заявило лише 3% опитаних бізнесменів.

Мал.2.2.3. Поширеність "кришування", блату (наявність певної впливової особи, до якої звертаються по допомогу)

Для половини підприємців (54%) найбільш поширеним мотивом звернення до впливових осіб, що виступають в якості «криші», є неможливість вирішення проблем у альтернативний

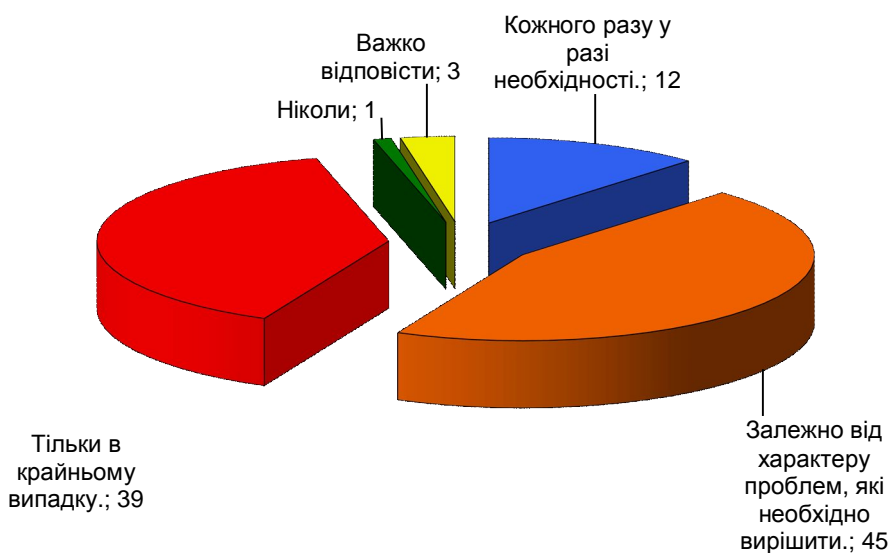
спосіб, для третини – необхідність прискорення вирішення питання. Тобто найчастіше до «захисників» звертаються у форс-мажорних обставинах, і це не є аж надто регулярним зверненням, такий спосіб вирішення проблем застосовують при виникненні суттєвих складнощів. У будь-якому проблемному випадку, незалежно від масштабу проблеми, за допомогою до «криші» звертається 17% підприємців. Невелика частина звертається для вирішення проблем з податковою інспекцією та правоохоронними органами, для отримання ліцензій тощо (тобто, в тих ситуаціях, де питання зазвичай знімаються доволі швидко за допомогою звичайних хабарів).

Це також підтверджується відповідями підприємців на запитання про частоту звернень до впливових осіб. Відносно більша частина респондентів (45%) звертаються в залежності від проблем, що виникають, 39% - звертаються лише у крайньому випадку. І лише 12% звертаються кожного разу, коли в цьому виникає необхідність.

Мал. 2.2.4. Мотиви звернення до впливових осіб

Мал.2.2.5. Частота звернень до впливової особи

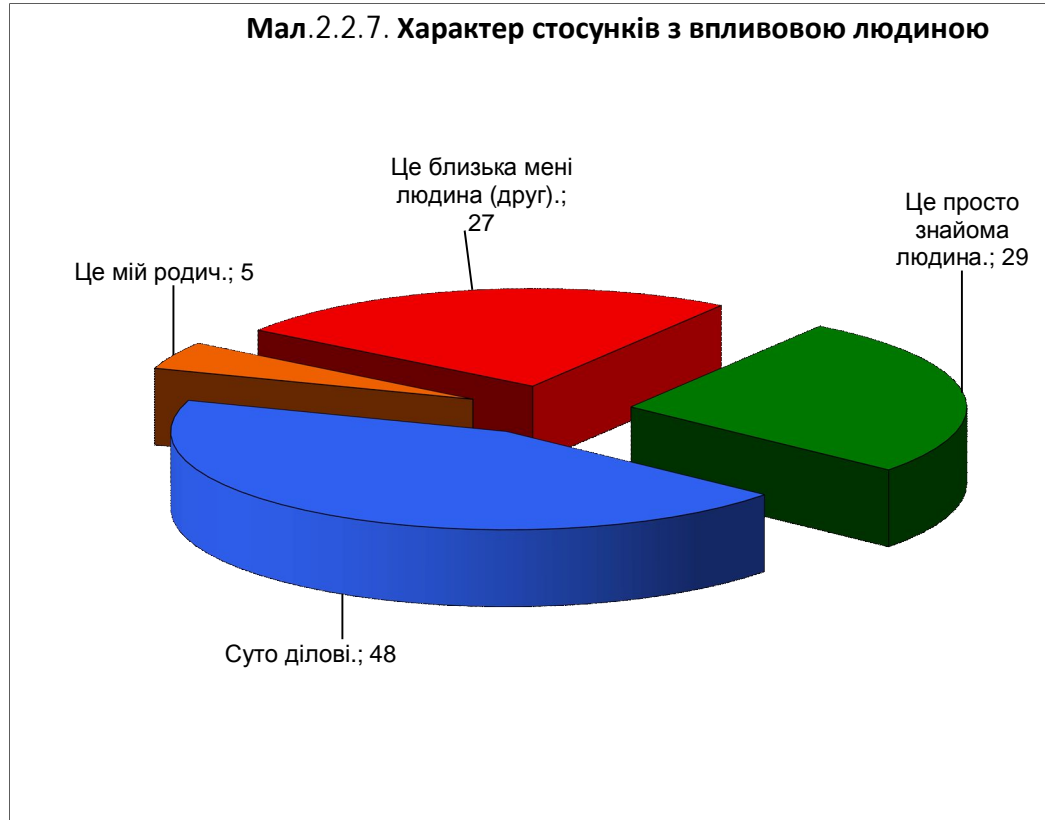
Майже половина підприємців не змогла чітко визначити статус особи, до якої вони звернулись би по допомогу і позначили відповідь «просто впливова особа» (47%), з чого можна зробити висновок, що такі люди виступають у якості посередників завдяки своїй доступності для підприємців, наявності налагоджених зв'язків з цією особою. Також доволі часто в якості «вирішувальників проблеми» виступають працівники різних підрозділів податкової служби (36%) та правоохоронних органів (31%), що непрямим чином вказує на підвищений рівень корупції у цих структурах.

Для 48% підприємців стосунки з впливовою особою суто ділові, що вказує на переважно «професійний» характер «кришування», на відміну від «родинного», родича в якості впливової особи назвали всього 5% бізнесменів. Приблизно однакова кількість підприємців зазначили, що звертаються по допомогу до друзів (27%) та просто знайомих (29%).

Мал. 2.2.6. Хто найчастіше виступає в якості впливової особи?

Мал.2.2.7. Характер стосунків з впливовою людиною

2.3. ОСОБЛИВОСТІ КОРУПЦІЇ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ ВЗАЄМОДІЇ БІЗНЕСУ ТА ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ

Одним з корупційних ризиків є велика кількість та частота контактів підприємців з контролюючими, перевіряючими органами, органами ліцензування тощо. Лише 5% опитаних підприємців не мали протягом останніх 12 місяців контактів з державними органами та установами, що мають відношення до регулювання підприємницької діяльності.

Корупційні ситуації виникають найчастіше саме з тими установами, з якими підприємцям доводиться контактувати найбільше - податкова інспекція (79% підприємців контактували та 28% мали корупційні ситуації), пожежна інспекція (34% та 15% відповідно), Державна санітарно-епідеміологічна служба (26% та 14% відповідно) (Мал. 2.3.1.). Виключенням є установи, контакти з якими пов'язані з простим поданням звітності (Пенсійний фонд, фонди соціального страхування). Загалом Державна автомобільна інспекція, Державна митна служба, Фонд (управління) державного та комунального майна, Бюро технічної інвентаризації, Державна

санітарно-епідеміологічна служба - п'ятірка «лідерів», при контакті з якими більше половини підприємців, що мали контакти, мали і досвід корупційних ситуацій (Мал.2.3.2).

Зусилля влади щодо боротьби з корупцією сьогодні здебільшого зосереджені на дерегулюванні підприємницької діяльності. Дійсно, зменшення кількості контактів між підприємцями та посадовцями під час отримання ліцензій, дозволів, реєстрації та закритті бізнесу зменшує ризик виникнення корупційних ситуацій. Але важливість дерегуляції не треба переоцінювати, дані дослідження демонструють, що найчастіше корупційні ситуації виникають не під час первісної стадії, скажімо, реєстрації бізнесу, а під час реалізації наглядово-контрольних функцій відповідних установ, тобто під час проведення перевірки підприємницької діяльності.

Так, якщо під час надання звітності в податкову інспекцію корупційні ситуації виникали у 15 відсотків випадків, то під час перевірок – у 72% таких контактів, в Пенсійному фонді під час здачі звітності та оформленні документів корупція виникає у 10 та 14 % випадків, під час перевірок – уже 28%. Виняток складають пожежна та санітарно-епідеміологічна інспекції, де загалом високий рівень корупції незалежно від причини контакту: під час перевірки пожежною інспекцією корупційні ситуації виникають у 49%, під час оформлення документів – 70%, у СЕС – 54% та 53% відповідно.

Найбільша частота корупційних ситуацій (4 та більше) притаманна контактам з Державним комітетом ветеринарної медицини (62%), Державною автомобільною інспекцією (44%), Державною митною службою (41%), Фондом (управління) державного та комунального майна (33%), Державною санітарно-епідеміологічною службою (16%) (Мал.2.3.4).

Мал. 2.3.1. Наявність контактів з органами/установами та досвід корупційних ситуацій

Мал. 2.3.2. Наявність корупційних ситуацій під час контактів з певними органами/установами

Мал. 2.3.3. Органи/установи, при контакті з якими корупційні ситуації виникали 4 і більше разів

Корупційні ситуації мають певні відмінності в контактах з різними установами/органами.

Дані дослідження дозволили отримати інформацію щодо учасників корупційних ситуацій, формах корупційних платежів та їх результатах.

Певні узагальнення, які можна зробити під час аналізу корупційних ситуацій у контактах підприємців з державними органами та установами, такі: в найбільш корумпованих установах підприємці та посадовець частіше здійснюють корупційний обмін особисто, не вдаючись до допомоги посередників. Корупційні ситуації повторюються раз у раз, носять регулярний характер. Головним корупційним благом виступають готівкові розрахунки, при чому розмір хабара, як правило, носить загальновідомий характер і не потребує уточнення, зважаючи на попередній досвід участі у подібних оборудках. Чим більш корумпована установа, тим менше розбіжностей у отриманні кінцевого результату: підприємці знають, за що сплачують гроші і, як правило, отримують те, чого бажають. Корупційні ситуації носять загальноприйнятний характер. Випадки, коли посадовець вимагає хабара, та не отримує його, рідкі і не мають поширення.

У контактах з місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування (радами різного рівня) більша роль приділяється посередникам. Корупційні ситуації виникають, як правило, не в результаті вимагання, а самостійної пропозиції підприємців.

Державна автомобільна інспекція

Своєрідним корупційним антилідером виявилась державна автомобільна інспекція, у контактах з якою корупційні ситуації виникають найчастіше^{xiii}.

Переважна кількість контактів з ДАІ відбувалося з приводу оформлення документів (40%) та вирішення спорів (20%). При цьому було зафіксовано найбільшу частину корупційних ситуацій – 73% всіх

---

^{xiii} Треба відзначити, що державна автоінспекція – це чи не єдина установа, контакти з якою носять найбільш поширений характер: контакти з представниками ДАІ відбуваються практично у кожного автовласника, водія, незалежно від того, чи є він/вона підприємцем. Виокремити з отриманих даних ситуації, коли респондент виступав саме в ролі підприємця, коли відбувався контакт, неможливо, незважаючи на те, що під час face-to-face інтерв'ю підприємцям пропонувалося повідомляти саме про підприємницький досвід.

контактів мали ознаки корупційних, а під час оформлення документів – 83%.

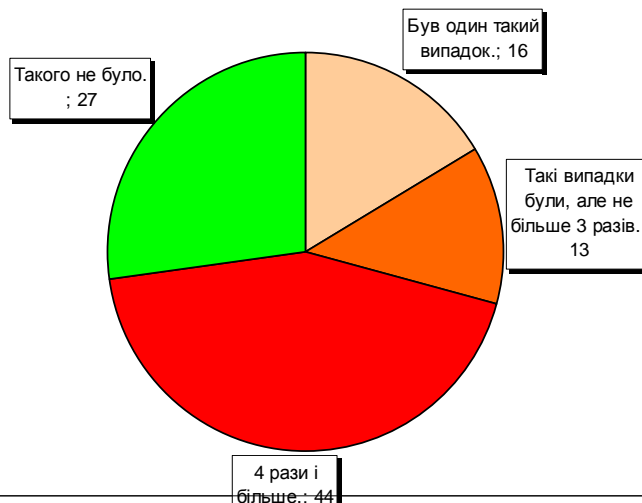
Корупційні стосунки між підприємцями та працівниками ДАІ носять доволі прагматичний характер: у якості корупційних благ практично безальтернативним способом неофіційного відшкодування виступає готівка – 85% (частіше – тільки у митної служби, 94%). При цьому саме у контактах з цією установою найбільший рівень здирництва: саме тут найчастіше (42%) вимагають хабар і саме тут найбільше респондентів щодо розміру відшкодування на користь посадовця відповіли, що це загальновідома інформація (34%).

Корупційні ситуації в контактах з Державною автомобільною інспекцією.

Причина контакту

Наявність корупційних ситуацій під час контакту

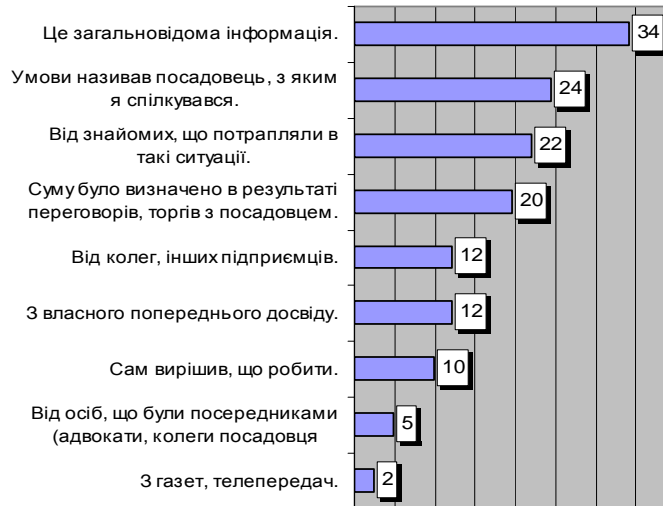
Характер корупційної ситуації

Корупційні блага

Джерело інформації про розмір хабара

Державна митна служба

За результатами дослідження однією з найбільш корумпованих структур виявилась Державна митна служба, в корупційних ситуаціях опинялися 70% усіх, хто мав контакти з цією установою, при чому найбільш вражає, що 41% підприємців зізналися, що такі ситуації відбувалися 4 рази і більше, тобто фактично носять регулярний характер. Вражає і 90-відсоткова успішність корупційних ситуацій, в результаті яких підприємці отримали те рішення, на яке розраховували. Найбільше за інших установ в якості корупційного блага виступають гроші (94%). Разом із великою частиною надання коштів на вимогу митників (42%), корупційні ситуації, пов'язані з митною службою, складають враження добре налагодженого процесу, практично конвеєрного, зі збору неофіційних платежів з підприємців.

Корупційні ситуації в контактах з Державною митною службою.

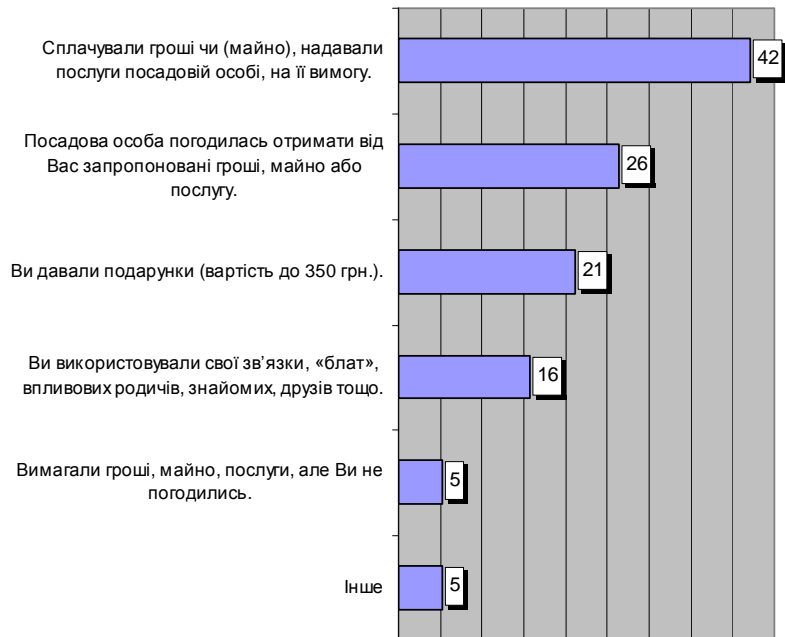
Результат корупційної ситуації

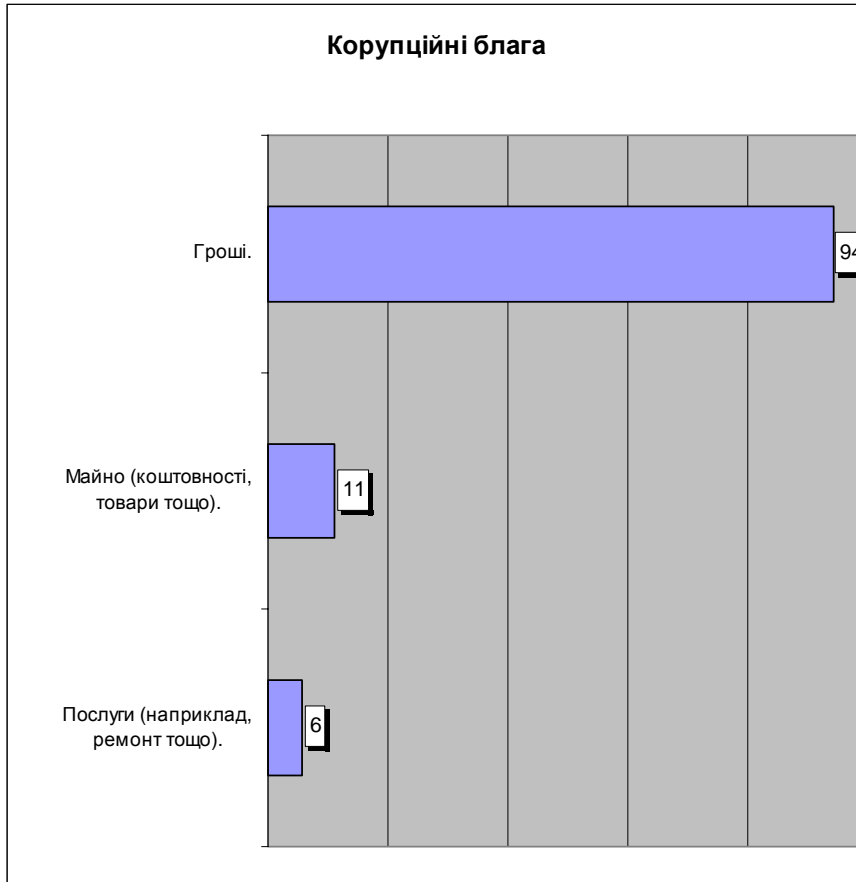
Наявність корупційних ситуацій під час контакту

Характер корупційної ситуації

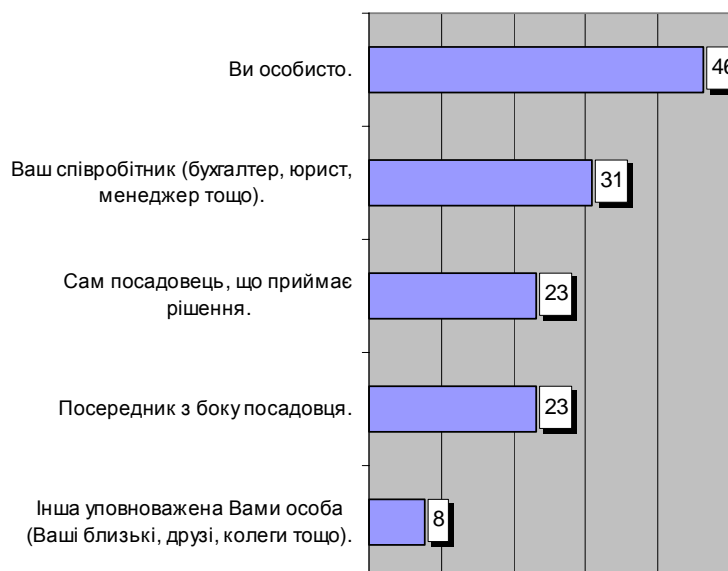
Корупційні блага

Джерело інформації про розмір хабара

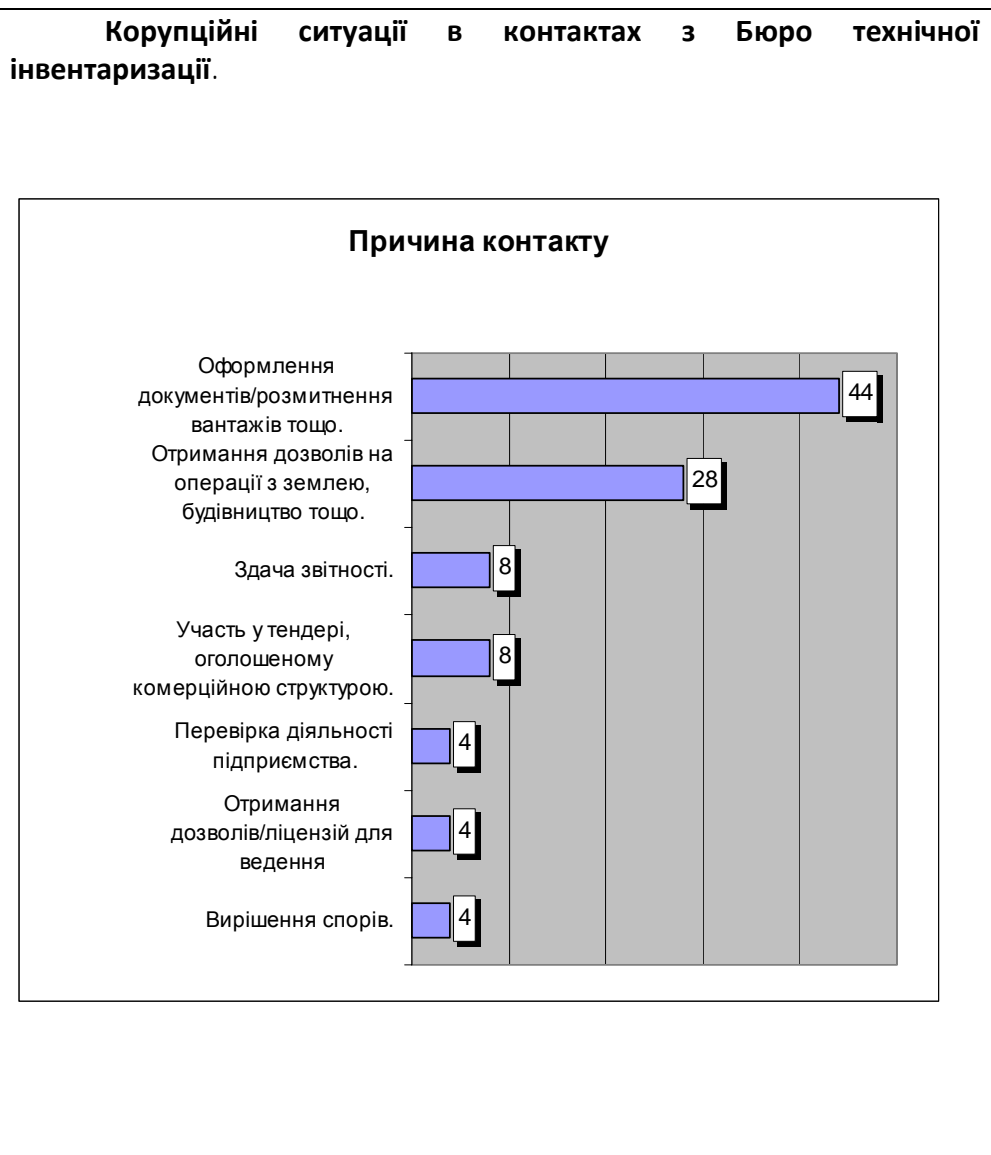

Учасники корупційної ситуації

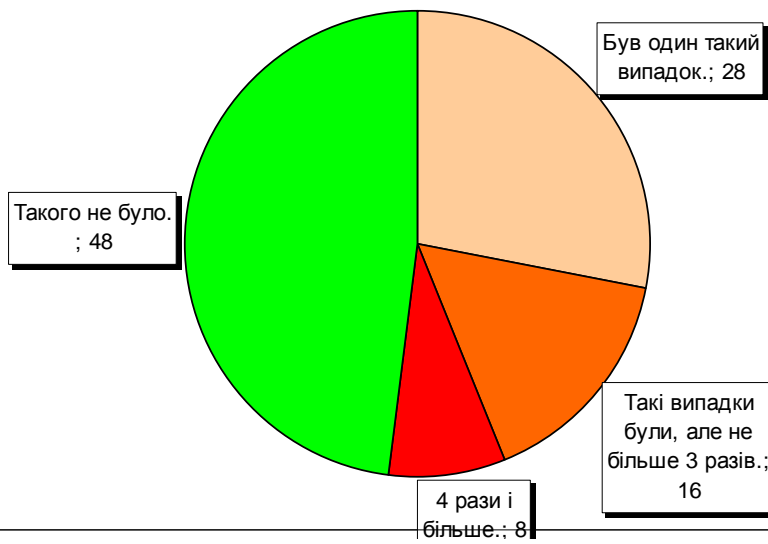

Бюро технічної інвентаризації.

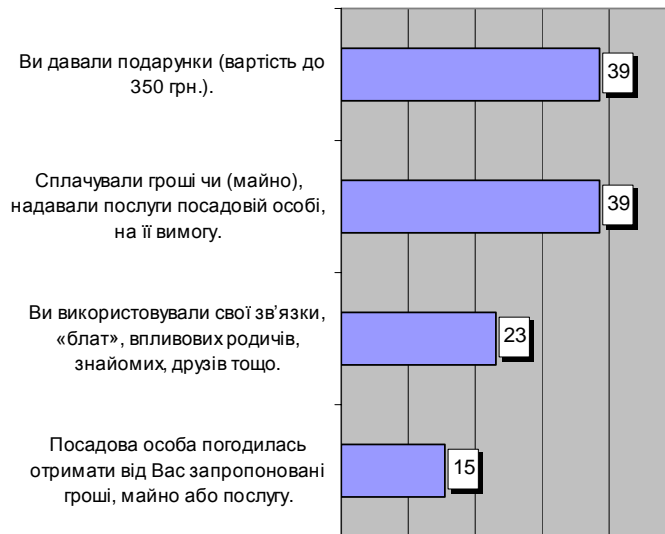
В контактах з БТІ корупційні ситуації виникали більш ніж у половині випадків – 52%, під час оформлення документів доля таких ситуацій зростала до 64%. Частіше, ніж в інших установах, тут вимагають гроші – хабар на вимогу посадовця тут надавало 39% підприємців, стільки ж робили подарунки, ще 23% зверталися до впливових осіб по допомогу. Як і в інших установах з високим рівнем корупції, корупційним благом переважно виступає готівка (75%), іноді надаються нематеріальні винагороди (17%).

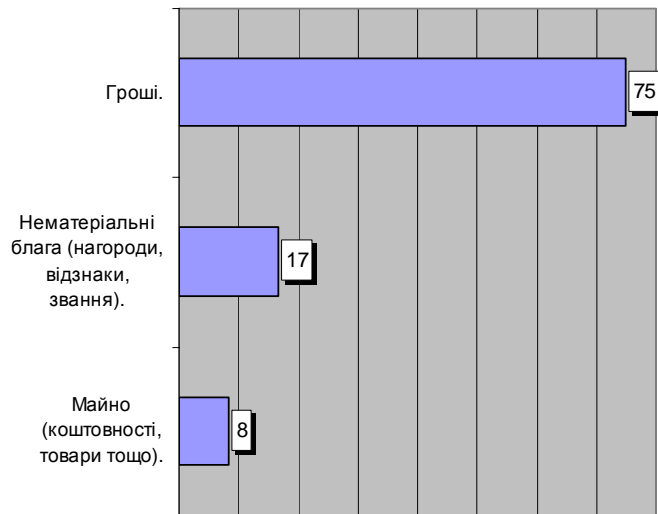
Наявність корупційних ситуацій під час контакту

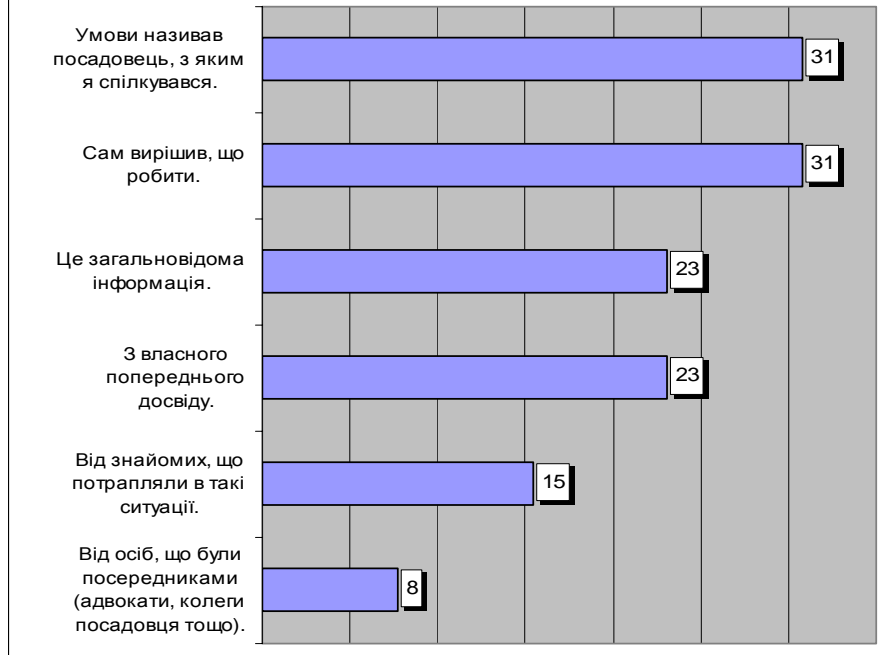
Характер корупційної ситуації

Корупційні блага

Джерело інформації про розмір хабара

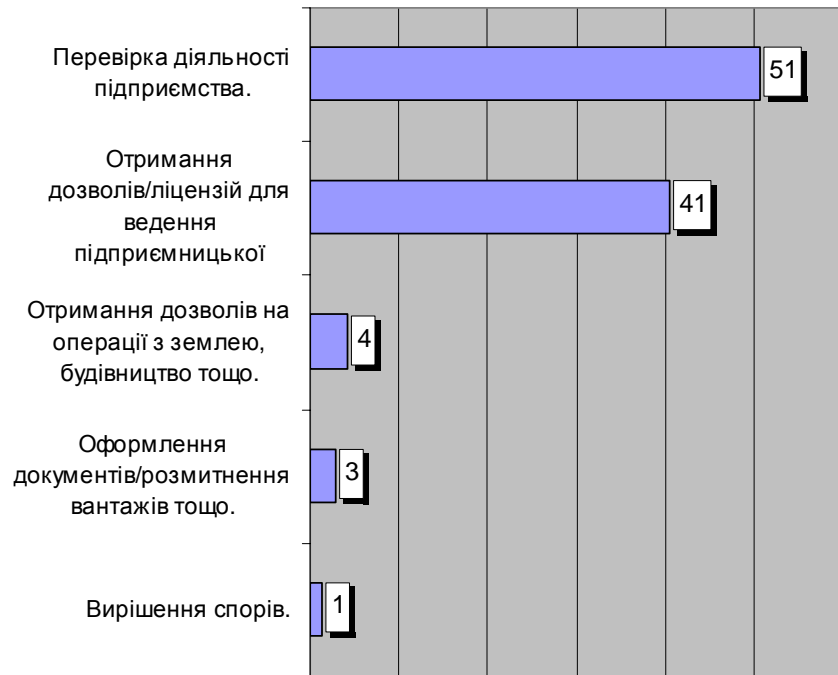

Державна санітарно-епідеміологічна служба

Одна з небагатьох установ, більшість контактів з якою спричинена перевітками діяльності підприємства (51%). Більш ніж в половині таких контактів (54%) виникає корупційна ситуація. При цьому вимагання хабара спостерігалось в 22% випадків, підприємці самі пропонували хабар (27%) або робили подарунок вартістю до 350 грн. (30%). Розплата в абсолютній більшості випадків здійснювалась готівкою (76%), майно використовувалось в п'ять разів рідше (16%). Зважаючи на переважно особисте вирішення проблем підприємцем (68%), джерела інформації про розмір хабара (сума вказана посадовцем 22%, загальновідома інформація – 19%, сам вирішив, що робити, з попереднього досвіду, перемовини з посадовцем, всі – по 16%) – процедура надання хабара рутинізована, є досить звичною і звичайною в контактах з СЕС, до того ж, 16% респондентів відзначили, що корупційні ситуації в контактах з цією установою виникали чотири рази і більше.

Корупційні ситуації в контактах з державною санітарно-епідеміологічною службою.

Причина контакту

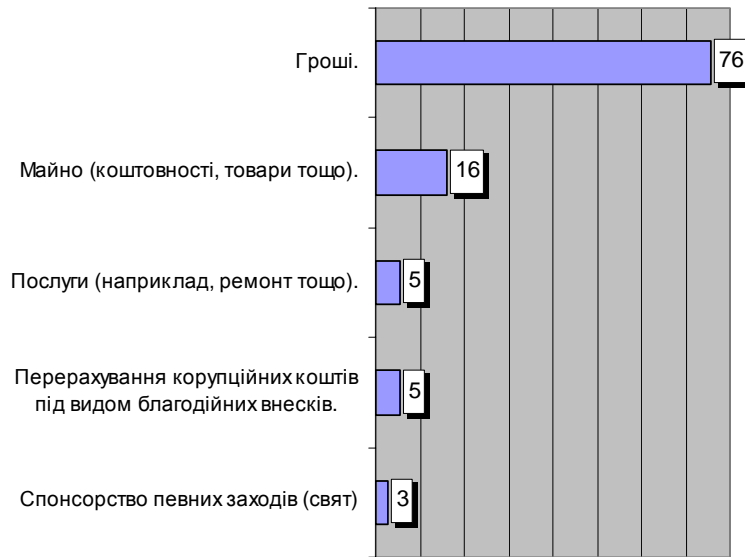
Наявність корупційних ситуацій під час контакту

Характер корупційної ситуації

Корупційні блага

Джерело інформації про розмір хабара

Місцеві ради (обласні, міські, районні, сільські)

Дві найбільш поширені причини звернення до місцевих рад – реєстрація бізнесу (24%) та отримання дозволів на операції з землею (22%). При цьому, якщо загалом більш ніж в половині контактів (54%) корупційні ситуації не виникали, то у випадках реєстрації бізнесу вони з’являлись у 60% випадків, в отриманні дозволів на операції з землею – 55%. Високий рівень корупції в контактах з цього приводу підтверджує думки експертів щодо надскладних умов закриття бізнесу та корумпованість процедур щодо виділення та використання земельних ділянок, про які саме і приймають рішення місцеві ради.

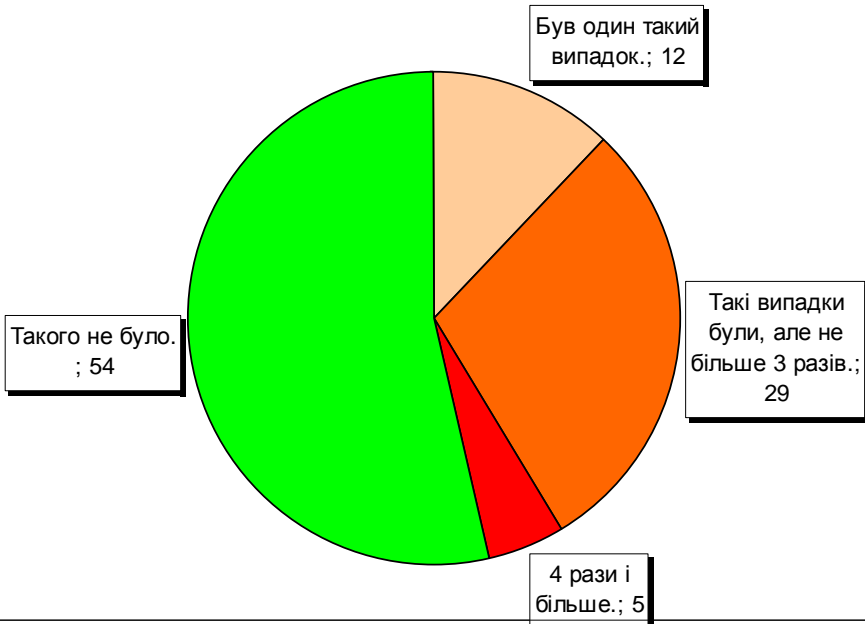
Як і в контактах з іншими установами, в якості корупційного блага виступають гроші, але набагато рідше, лише 40%. Значна частина підприємців у відповідях обрала варіант «інше». Одним з припущень у використанні інших корупційних благ можуть виступати майнові права стосовно земельних ділянок, що виділяються, або прибуток від подальшої експлуатації побудованих там об’єктів інфраструктури, що характерно за умов надання відповідних ділянок забудовникам, афілійованим з високопосадовцями регіонального

рівня. Непрямим підтвердженням цього припущення є і особливий характер корупційної ситуації: якщо на вимогу чиновників сплачували хабар 25%, то 35% обрали «інший» різновид корупційної ситуації (в якості одного за таких може виступати пряма майнова участь чиновника в компанії, що претендує на ту чи іншу земельну ділянку)

Корупційні ситуації в контактах з місцевими радами (обласними, міськими, районними, сільськими).

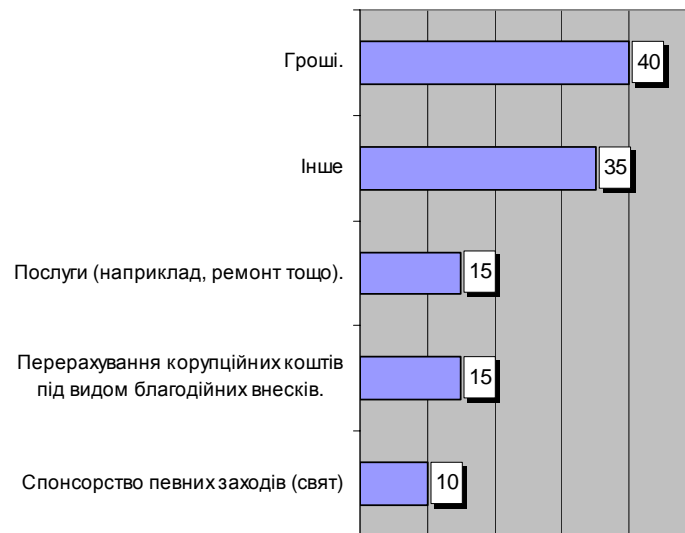
Наявність корупційних ситуацій під час контакту

Характер корупційної ситуації

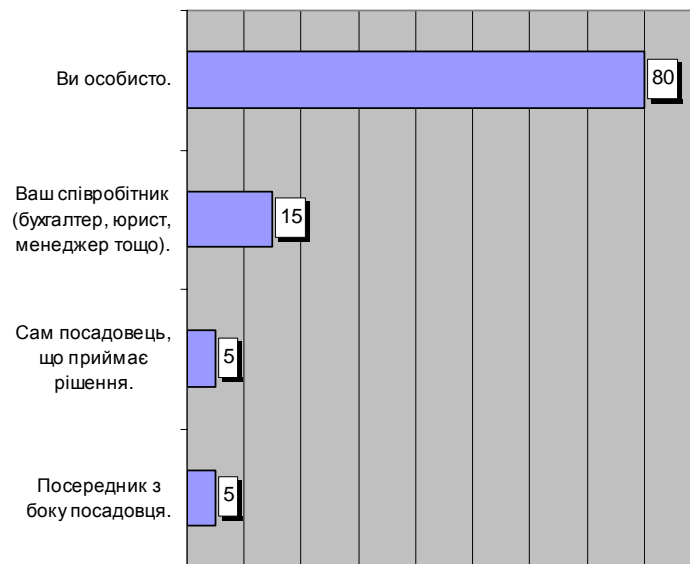
Корупційні блага

Джерело інформації про розмір хабара

Учасники корупційної ситуації

Державні та комунальні служби з тепло-, водо- газопостачання

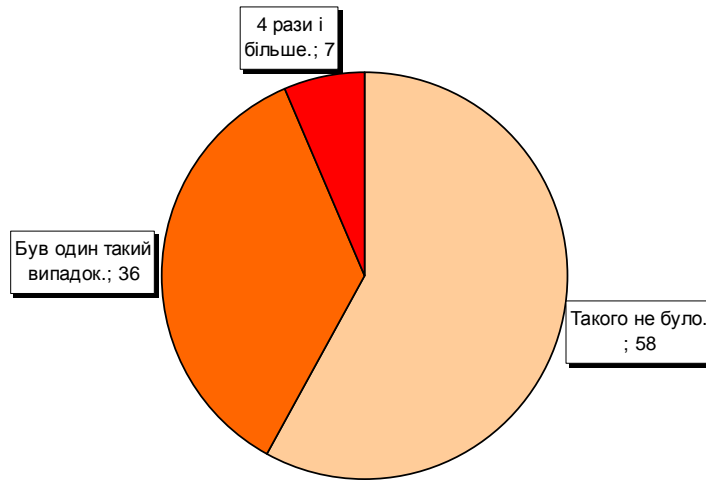
Контакти з вказаними установами найчастіше спричинені оформленням документів, перевіркою діяльності підприємства, при цьому корупційні ситуації виникають у 42% випадків.

Найчастіше для вирішення проблеми у корупційних способів застосовувалися зв'язки (42%), або невеликі подарунки до 350 грн. (25%), при цьому сплата відбувалась найчастіше грішми (70%) і сума неофіційної винагороди є загальновідомою інформацією (36%). Послуги в якості корупційного блага застосовувались частіше (30%), ніж це звичайно склалось в практиці інших установ

Корупційні ситуації в контактах з державними та комунальними службами з тепло-, водо- газопостачання

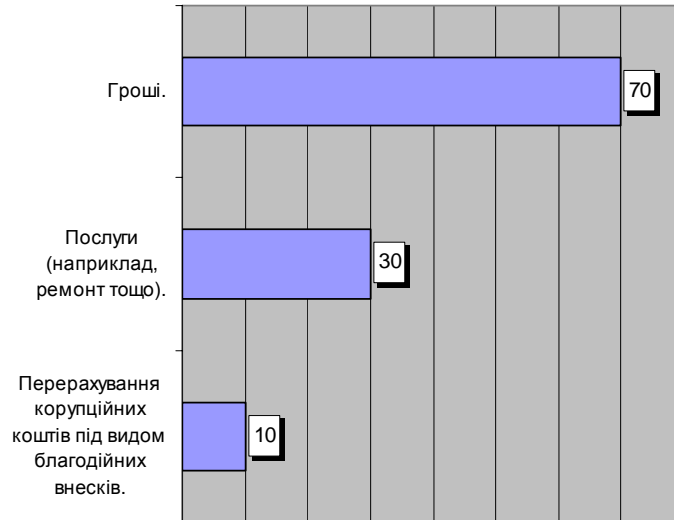
Наявність корупційних ситуацій під час контакту

Характер корупційної ситуації

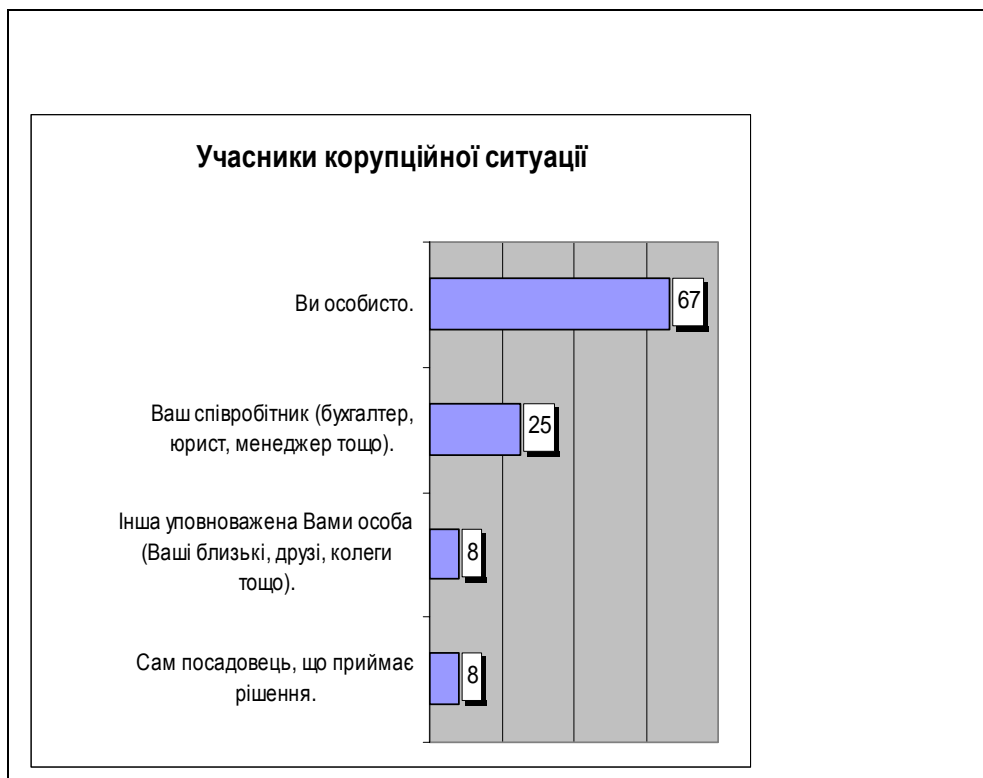

Корупційні блага

Джерело інформації про розмір хабара

Місцеві державні адміністрації (обласні, районні)

Найчастішою причиною контактів з зазначеними органами є отримання дозволів, ліцензій на здійснення підприємницької діяльності (33%). І якщо загалом в результаті контактів корупційні ситуації виникали у 42% випадків, то під час отримання дозволів доля таких ситуацій складала вже 53%.

Треба відзначити, що вимагання хабара відбувалося лише в чверті (24%) випадків, найчастіше використовувався блат, зв'язки (42%), або хабар пропонувався самим підприємцем (32%). Найпоширеніше корупційне благо при здійсненні корупційних актів – гроші (72%), втричі рідше (22%) зустрічається надання послуг або надання певного майна (17%).

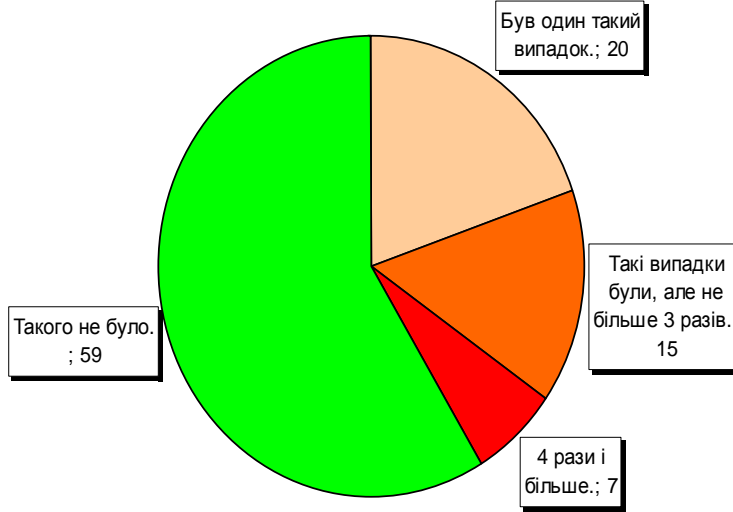
В контактах з такими установами важливою є роль посередників. Зокрема, від посередників отримували інформацію про розмір хабара з такою ж частотою, як і від самого посадовця (24%). Але сама корупційна ситуація найчастіше відбувалася між

самим підприємцем і посадовцем (44%), значно рідше – за участю співробітників підприємця (17%).

Корупційні ситуації в контактах з місцевими державними адміністраціями

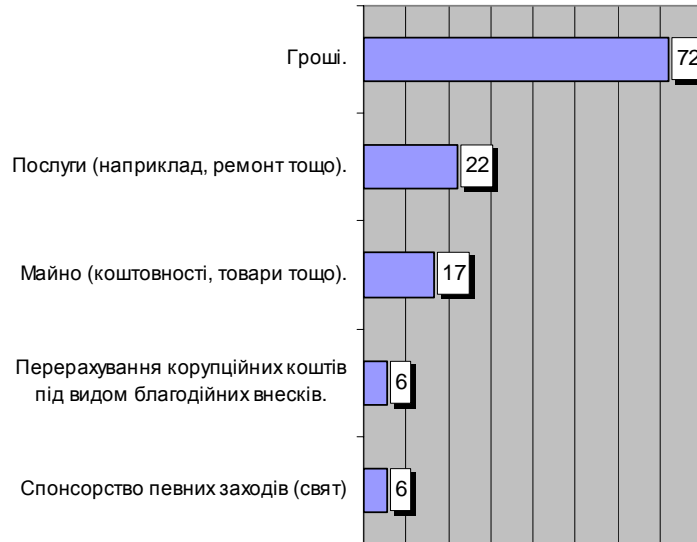
Наявність корупційних ситуацій під час контакту

Характер корупційної ситуації

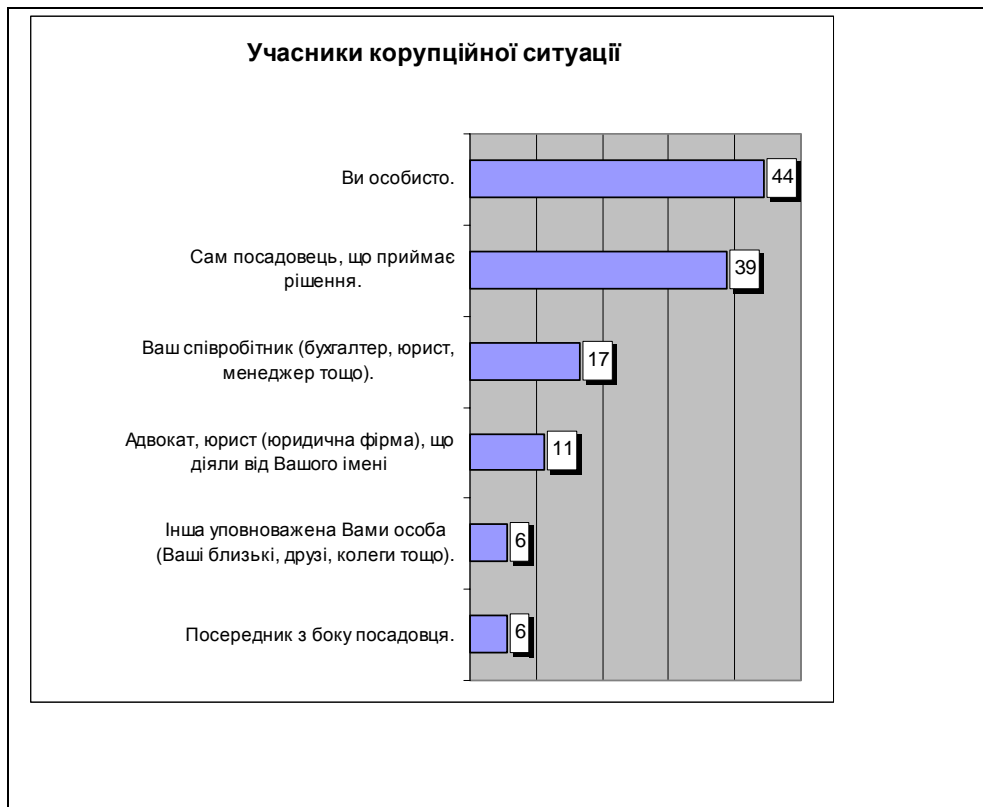

Корупційні блага

Джерело інформації про розмір хабара

Податкова інспекція

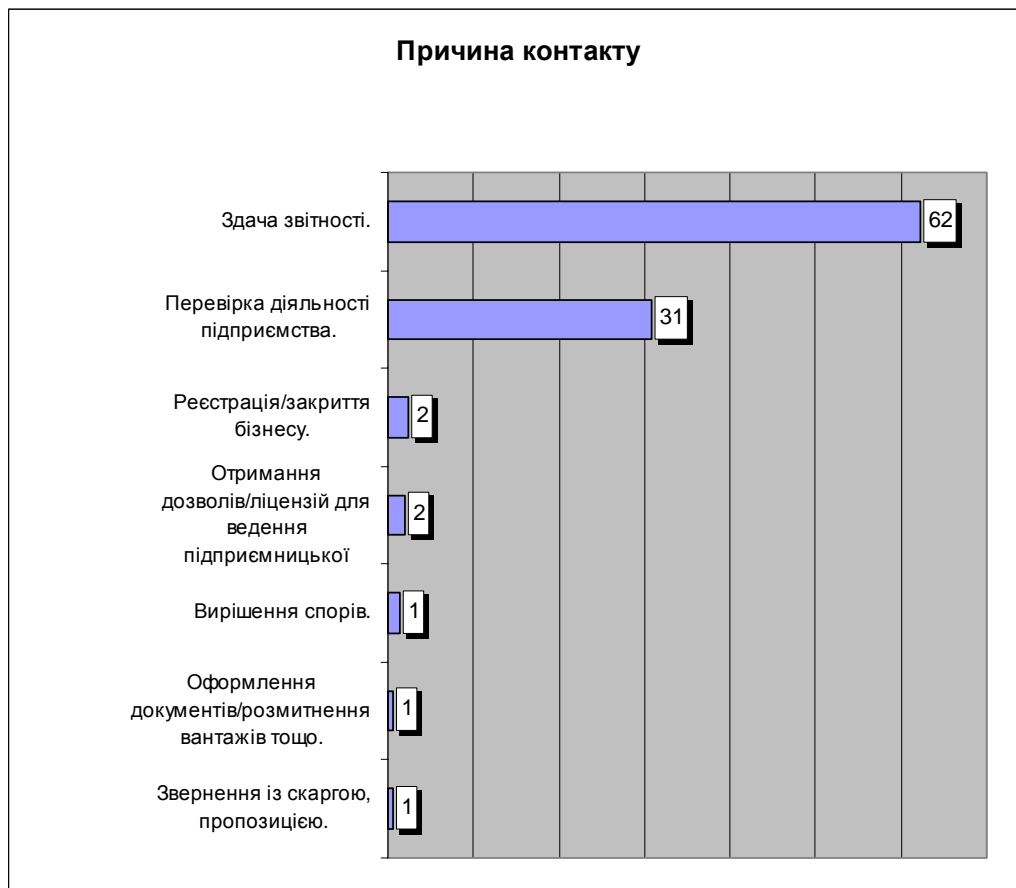
Двома найпоширенішими причинами контакту з податковою інспекцією для підприємців є здача звітності (62%) і перевірка діяльності підприємства (31%). При цьому корупційні ситуації виникали загалом в 35% контактів, з них під час здачі звітності – 15%, під час перевірок – 73%.

Найчастіше підприємці надавали хабар на вимогу податківця (24%), або самі пропонували хабар (21%). Приблизно з однаковою частотою підприємці надавали подарунок (19%) або застосовували зв'язки, блат для вирішення ситуації. Ситуації, в яких хабар вимагався, але не був наданий виникали лише в 9% випадках.

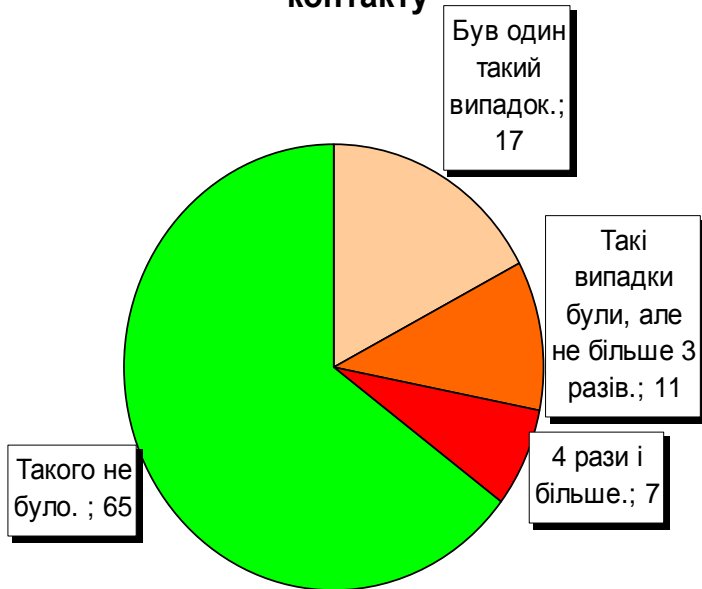
Найпоширенішим корупційним благом у контактах з податківцями виступають готівкові гроші (76%). Розмір хабара визначався за різними схемами, найчастіше умови називала посадова особа (31%). Інформація про розмір хабара не є закритою інформацією, для визначення суми хабара підприємці звертаються за порадами до колег (18%), знайомих (12%). Про звичайність ситуації хабара свідчать такі факти: 18% взагалі повідомили про те, що розмір хабара – це загальновідома інформація, 12% мали власний

попередній досвід, при чому 15% зазначили, що вели перемовини щодо зменшення суми хабара. Про повторюваність ситуації також свідчить факт, що підприємці вирішують проблему за допомогою корупції самостійно (68%) або за допомогою власних співробітників (24%). Послуги посередників з боку підприємця або чиновника майже не використовуються, що демонструє відсутність страху перед покаранням та впевненість у можливості домовитись із чиновником безпосередньо.

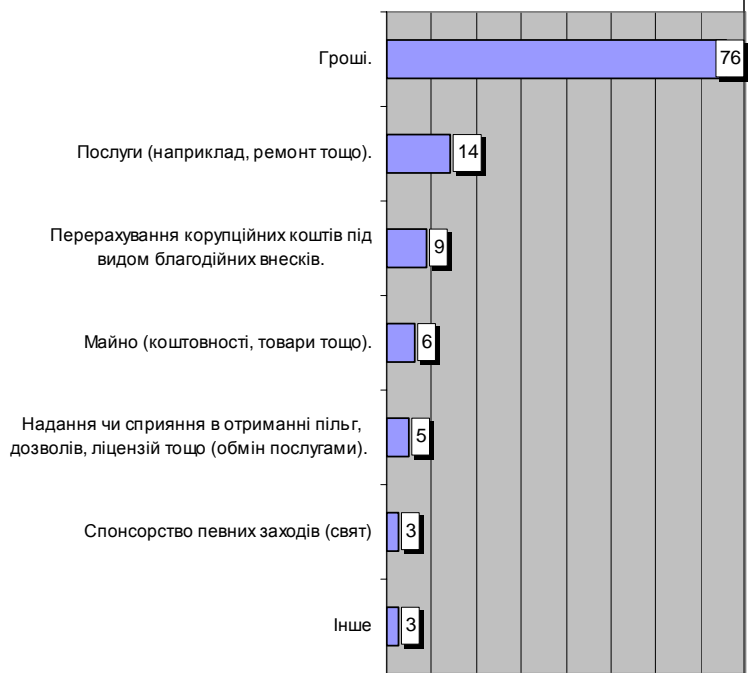
Корупційні ситуації в контактах з податковою інспекцією

Наявність корупційних ситуацій під час контакту

Корупційні блага

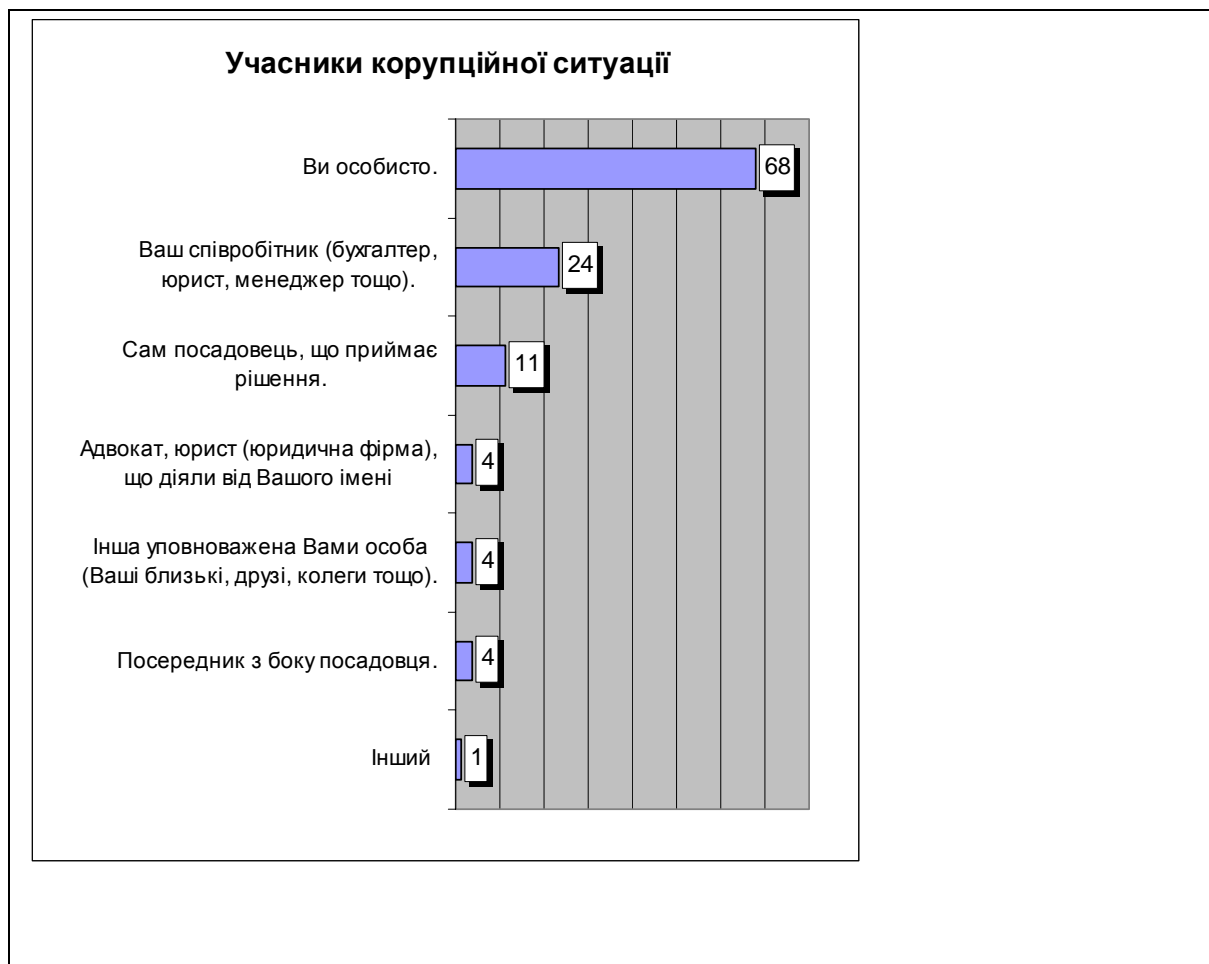

Характер корупційної ситуації

Джерело інформації про розмір хабара

2.4. ФУНКЦІОНАЛЬНЕ СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ

Суттєвими причинами корупції у відносинах бізнесу та чиновників є тиск з боку чиновників, в тому числі непоодинокі випадки відвертого здирництва.

Характерним в цьому сенсі є ситуації, в які потрапляють підприємці, що займаються імпортом товарів. Непоодинокі випадки, коли під суто формальними приводами товари затримуються на митниці на тривалий час, з-за чого підприємці несуть збитки і вони змушені здійснювати неофіційні платежі для розмитнення вантажів.

В той же час, більшість опитаних респондентів, як серед населення, так і представників правоохоронних органів, вважають, що серед підприємців домінує толерантне ставлення до корупції. Так, про декларативний характер ставлення підприємців заявляє від 25% (малий та середній бізнес) до 30% (великий бізнес) респондентів.

Більш того, про зацікавленість у збереженні існуючого стану речей для великого бізнесу – третина респондентів, 33%.

Фактично, це свідчить про те, що для більш ніж половини підприємців (для великого бізнесу – в більшій мірі, для малого та середнього – в меншій) корупція носить функціональний характер. І навпаки, активну протидію корупції, за думкою лише 9% опитаних демонструють представники малого та середнього і втричі менше (3%) – великого бізнесу.

Для певної частини підприємців дійсно притаманне ставлення до корупції як до функціонального явища: 5% відповіли, що корупція певною мірою допомагає, 19% - що корупція іноді допомагає, іноді заважає (Мал. 1.3.3.).

«Я принципово працював «вбілу», не хотів, аби мене чіпали перевіряючі органи. Платив всі податки... А потім була перевірка податкової, і знову, і знову, я їм кажу: «Я сплачую всі податки, я працюю чесно!», а вони мені: «Да нам все рівно, скільки податків ти сплачуєш і як ти працюєш. Нам маєш платити». І зараз, я це називаю «абонемент» - в податковій, в міліції, в СЕС. І це виходить набагато дешевше. Якби я не платив ці 4-5 років податки, це було б набагато дешевше». (чоловік, підприємець, 37 років, чоловік, малий бізнес, 8 найманих працівників).

Згідно з аналізом глибинних інтерв'ю, функціональне ставлення до корупції має в переважній більшості випадків економічний характер: працювати за «сірими» схемами і сплачувати певні хабарі дешевше, ніж працювати цілком законно і сплачувати всі необхідні податки (дотримуватись усіх вимог та норм тощо).

Другим фактором є економія іншого важливого ресурсу – часу. Корупція в такому випадку використовується як засіб прискорення рішення бюрократизованих процедур (як, наприклад, це відбувається у будівництві, де для отримання повного переліку документів для початку будівництва необхідно 2-3 роки). Тут інтереси чиновника і підприємця збігаються: підприємець якомога швидше отримує необхідні документи, дозволи тощо, чиновник – фінансову або іншу винагороду. Існування подібної ситуації можливе «завдяки» надмірній зарегульованості та залежності прийняття рішення від певного чиновника (широкі дискреційні повноваження).

«Немає ніякого сенсу. Робиш правильно, чи неправильно. Приходять – кажуть «план», ми маємо накласти штраф. Тому робити все по закону не має сенсу. Знаєш, що все рівно буде перевірка і ми щось маємо сплатити. Іноді, звичайно, це навіть вигідно, знаєш, що можна домовитись. Але, звичайно, ми не

нахабніємо» (жінка, головний бухгалтер торгівельної фірми, 35 років, середній бізнес, 157 найманих працівників).

В опитуванні підприємцям пропонувалося декілька проблемних ситуацій із пропозицією вказати, яким чином вони би діяли. Було запропоновано звичайний для українського бізнесу перелік способів розв'язання проблем, деякі з яких неможливо застосувати без удавання до корупції.

Аналіз відповідей підприємців дозволяє зафіксувати функціональне ставлення до корупції. Коли виникає потреба, особливо, якщо мова йдеться про стосунки з державними установами, корупційний спосіб ведення бізнесу є доволі поширеним явищем.

І якщо у випадку виникнення проблем у приватному секторі економіки, вдавання до корупційних засобів – звернення до правоохоронних органів або місцевих органів влади, звернення до народного депутата України – посідає чи не останні місця в переліку (5 і 2% відповідно)^{xiv}, то у випадку необхідності термінового отримання ліцензії, третина (33%) підприємців готові шукати знайомих в органах ліцензування. Аналогічним чином, у випадку накладення штрафу з боку податківців, 36% бізнесменів готові сплатити штраф, 18% - звернуться до адвокатів або власних юристів, а 18% - шукатимуть вирішення проблеми через надання хабара, ще 12% - намагатимуться вплинути на податківців за допомогою зв'язків.

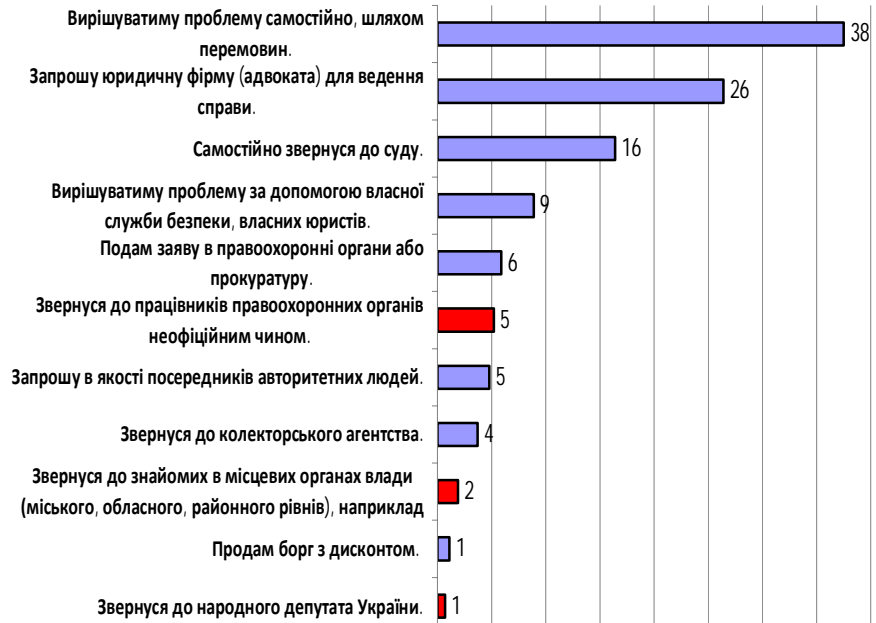
І якщо в попередньому прикладі мова йдеться про небезпечну для підприємства ситуацію – значний штраф, що може бути певною загрозою для його існування, то у питанні про спосіб участі у тендері на замовлення державної установи, ситуація більш відверто викриває установки підприємців на корупційні дії, у разі необхідності. Лише близько половини намагатиметься виграти тендер доброчесним шляхом (53%), через просте подання тендерної пропозиції. Ще 20% - пропонуватимуть хабара керівникові тендерного комітету, 19% - шукатимуть посадовців, що здатні вплинути на результати тендеру.

Таким чином, значна частина підприємців сприймає корупцію в якості функціонального явища, яке широкого застосовується у повсякденній бізнесовій практиці, і необхідні неабиякі зусилля для зміни ситуації на краще.

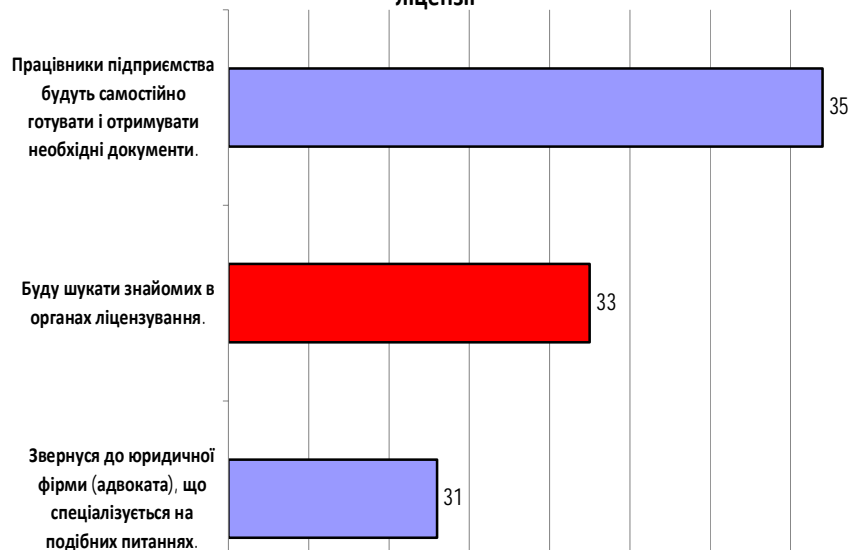
---

^{xiv} Корупційна складова в таких зверненнях полягає в тому, що вплив на контрагента з боку місцевої влади, правоохоронних органів за відповідне відшкодування є фактично торгівлею впливом.

Мал. 2.4.1. Засоби вирішення проблем з недоброчесним контрагентом

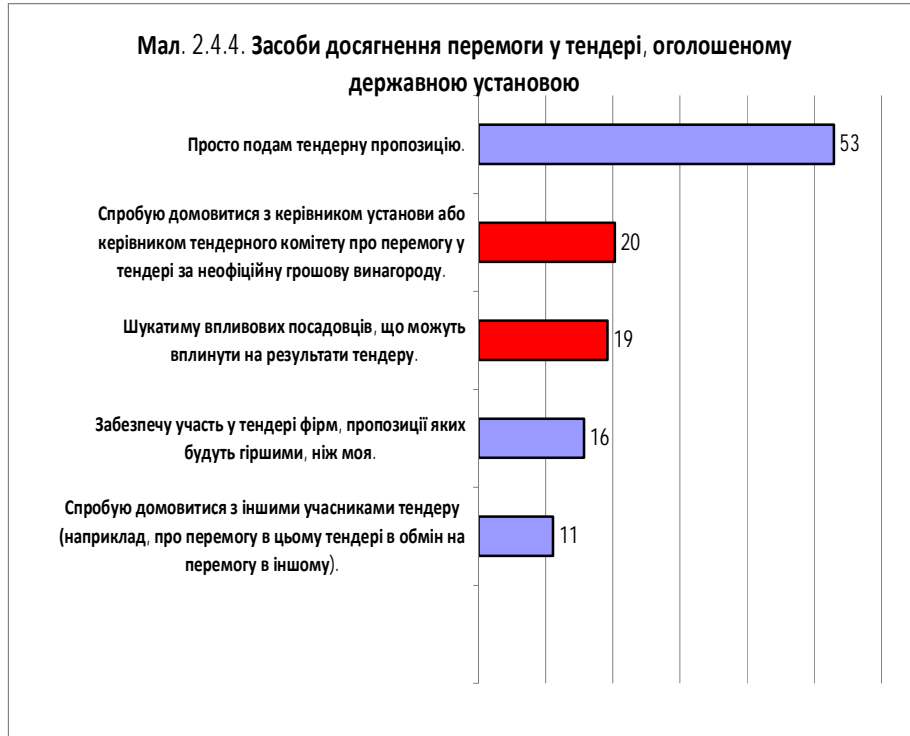

Мал. 2.4.2. Засоби вирішення проблеми з термінового отримання ліцензії

Мал. 2.4.3. Засоби вирішення проблеми з санкціями з боку податкової інспекції

2.5 МОТИВАЦІЯ ВІДМОВИ ВІД КОРУПЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ

Корупція має дуже поширений характер, і кожний підприємець рано чи пізно стикається з цим явищем, іноді навіть ініціюючи корупційні ситуації. Але іноді підприємці відмовляються давати хабарі.

За даними дослідження, у 52% підприємців були ситуації, коли вони могли розв'язати певну ситуацію за допомогою хабара, але відмовились це робити.

Немає певного домінуючого мотиву відмови від надання хабара. Але звертає на себе увагу той факт, що лише для 22% відмова дати хабар має характер інтерналізованої цінності. Ще 25% стримувала можливість покарання. Але 18% зазначили, що в них немає необхідного хисту, 30% - не мали грошей. Фактично два останніх варіанти відповідей – це відсутність можливості (матеріальної чи на рівні здібностей) надати хабар, але готовність це зробити.

Мал.2.5.1. Причини утримання від хабарів

Під час глибинних інтерв'ю підприємці неодноразово висловлювали думку, що вони (і знайомі підприємці) готові жити чесно, не надаючи хабарів. Але правила ведення бізнесу в Україні, умови, що створюються чиновниками такі, що вести бізнес без корупції або неможливо, або занадто складно, і бізнес стає фактично конкурентно-неспроможним, неефективним. Тому для ведення бізнесу без корупції необхідно прикладати надзусилля.

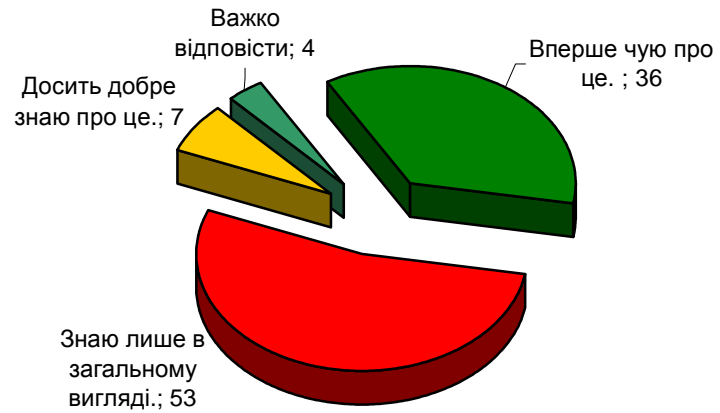
3. ОЦІНКА АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ

Незважаючи на те, що проблема корупції (принаймні, декларативно), турбує значну частину підприємців, лише 7% були досить добре обізнані щодо пакету антикорупційних законів, прийнятих в червні 2009 року. Близько третини опитаних (36%) взагалі вперше почули про прийняття таких законів від інтерв'юера. В той же час лише 13% підприємців з числа тих, яким відомо про новий антикорупційний пакет законів, знають про перенесення терміну його дії. В якості головної причини перенесення терміну дії беззаперечно більшість підприємців вважає небажання влади боротися з корупцією (82%), ще 61% в якості такої причини називають недосконалість законів, і лише 10% впевнені, що достатньо існуючого законодавства.

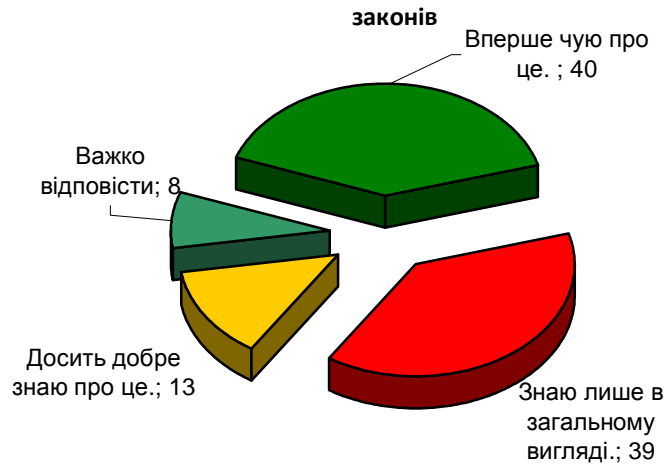
З тих підприємців, яким відомо про прийняття пакету антикорупційних законів, третина (35%) не змогла визначитись із своєю позицією; про позитивне сприйняття заявили 22%. При цьому відносна більшість (41%) склала свою думку про зміст законів з матеріалів засобів масової інформації, про особисте ознайомлення повідомили лише 16% підприємців, приблизно стільки ж (15%) оцінюють антикорупційне законодавство, спираючись на думки експертів.

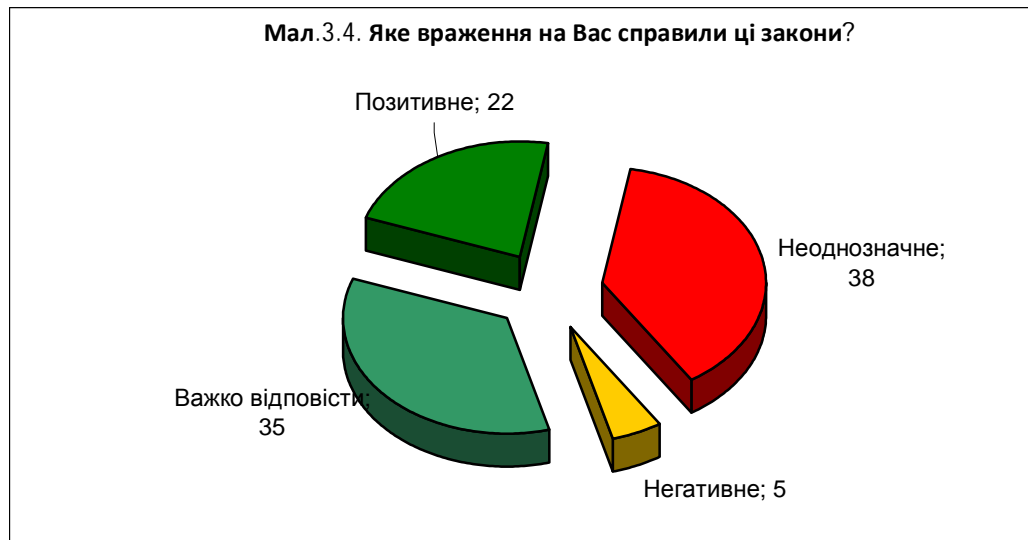
Зважаючи на важливість теми корупції, частоту корупційних ситуацій, в які потрапляють бізнесмени та визнання проблем недосконалого законодавства в якості чинників, що заважають веденню бізнесу, рівень зацікавленості про антикорупційний пакет законів є вкрай низьким.

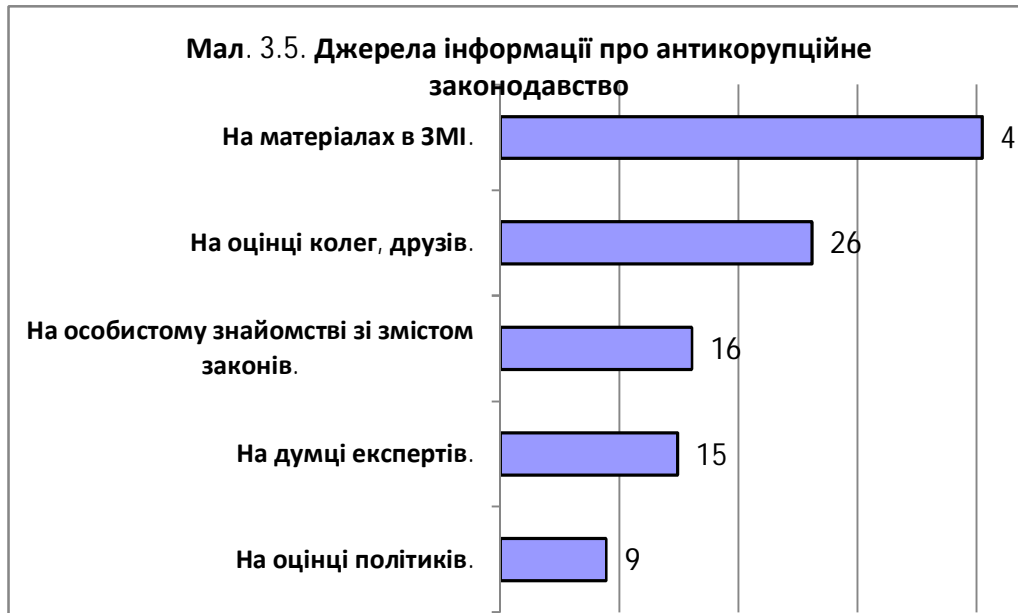
Мал.3.1. Обізнаність щодо прийняття пакету антикорупційних законів

Мал.3.2. Обізнаність про перенесення терміну дії антикорупційних законів

Ситуація пояснюється через розгляд переважного ставлення до корупції в українському суспільстві взагалі. На думку підприємців, для більшості населення домінуючим ставленням є пасивне очікування змін, невтручання в ситуацію (76%) та невдоволення ситуацією разом з неспроможністю її змінити (65%). Треба відзначити, що говорячи про ставлення населення в цілому, підприємці все рівно здійснюють таку оцінку через свій досвід, тобто ця оцінка стосується не лише населення в цілому, але й підприємців зокрема. Подібні оцінки фіксують пасивну позицію, «тихе» невдоволення ситуацією з корупцією. У той же час підприємці відзначають, що існують певні групи в суспільстві, що активно протидіють корупції за допомогою подання офіційних скарг (56%) та публічного протесту (47%), що є показником наявності антикорупційного потенціалу певних соціальних груп, в тому числі, підприємців. Разом з цим, підприємці зазначають, що для значної частини населення (36%) характерне бажання скористатися ситуацією з корупцією на власну користь, ще 52% - що таке ставлення до корупції притаманне певним соціальним групам та індивідам. Саме такі групи можуть активно пручатися будь-яким антикорупційним заходам. Наявність такої оцінки саме у відповідях підприємців, заслуговує на особливу увагу, з огляду на частоту корупційних ситуацій, в якій опиняються бізнесмени під час ведення своєї підприємницької діяльності.

Мал. 3.6. Ставлення до корупції, в оцінках підприємців

Серед заходів, що на думку підприємців, здатні суттєво вплинути на подолання корупції в Україні, є такі: посилення кримінальної відповідальності за корупцію (78% підприємців зазначили, що такий захід сприятиме подоланню корупції); встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення (тобто, відсутність у державного службовця доказів щодо джерела походження майна, нерухомості, коштовностей, автомобілів престижних марок тощо) – 70%; встановлення кримінальної відповідальності за вплив на рішення держслужбовців за гроші (70%); заборона держслужбовцям займати посади, якщо вони раніше притягувалися до кримінальної відповідальності. При цьому найчастіше вважається, що заходи мають відбуватися починаючи з очільників держави.

«Необходимо изменение системы в высших аппаратах власти (чиновники для людей, а не люди для чиновников), ломать тесную связь экономической преступности и политики. Многие рынки сбыта в стране негласно монополизированы. И за этим стоят олигархи, интересы которых представлены во власти, местной или центральной. Рыба гниет с головы...» (малий підприємець, чоловік, 36 років).

«Коррупция растет с высших органов власти. Для властной элиты коррупция, наверное, существенная доля дохода» (малий підприємець, жінка, 37 років).

«Делать то, что написано в законах: привлекать к ответственности коррупционеров. Это дело правоохранительных органов, но они бездействуют» (малий підприємець, жінка, 38 років).

Усвідомлюючи, що боротьбу з корупцією необхідно здійснювати з найвищих щаблів влади, підприємці водночас досить скептичні щодо реальності здійснення таких заходів.

«Начинать борьбу с коррупцией с начальников госорганов, с правительства. Я не знаю ни одного случая (кроме судьбы Зварича), чтобы какой-то значимый или мелкий начальник был задержан за взятку. Они уходят только на повышение». (малий підприємець, жінка, 38 років).

«Я не поверю, что нынешняя власть имеет благие цели. Они тоже пришли в политику отстаивать свои бизнесинтересы. И та система в государстве, которая существовала до сих пор, очень удобна. Поэтому, в первую очередь, изменение ситуации не выгодно олигархам и другим крупным бизнесменам, которые в своем большинстве представлены в политикуме. А все зависит от них». (малий підприємець, жінка, 37 років).

«Руководителям страны это не выгодно. Они представляют свои бизнесинтересы во власти, под себя принимают законы, используют бюджетные деньги для развития бизнеса. Поэтому в действительности они не хотят этим заниматься. А если отдельные случаи и встречаются, - то только для показателей, для создания имиджа добросовестных и честных» (чоловік, 58 років, середній бізнес).

Таким чином, найбільш ефективними вважаються заходи, спрямовані на покарання осіб, що отримують хабарі. Зважаючи на те, що головними чинниками корупції підприємці вважають здирництво з боку посадових осіб або навмисне створення умов для корупційного вирішення проблем як найбільш ефективного засобу, такі думки в підприємницькому середовищі зрозумілі.

Також у якості важливих заходів для подолання корупції підприємці часто називають спрощення системи взаємодії бізнесу і влади: спрощення оподаткування, зменшення дозволів, зниження кількості перевірок тощо.

«Упрощение законодательства, регулирующего ведение предпринимательской деятельность, в первую очередь административного, то есть регулирующего отношения субъект предпринимательской деятельности – госорганы. Простые и понятные процедуры самих предпринимателей отвернет от

таких способів рішення проблем» (малий підприємець, чоловік, 31 рік).

«Нужно кардинальным образом менять законодательство в сторону улучшения условий для ведения бизнеса. Государственные деятели ошибаются, говоря, что если ослабить налоговый и другой госконтроль, то предприниматели обнаглеют вообще не будут соблюдать законодательство. Но это ошибка. Все мои знакомые в частных беседах признают, что согласны показывать каждую копейку прибыли, только бы налоги были адекватными» (малий підприємець, чоловік, 46 років).

Важливо зазначити, що низка заходів, які спрямовані на визнання корупційними вже існуючі практики (такі, як заборона державним службовцям після звільнення займати посади на підприємствах, що були їм підконтрольними під час державної служби; встановлення відповідальності за невжиття заходів, спрямованих на подолання корупції; заборона держслужбовцям отримувати подарунки від осіб, з якими вони контактують у зв'язку з роботою), не вважаються підприємцями дуже ефективними, навіть за умов бути прийнятими в якості законів, в першу чергу, з-за формального ведення боротьби з корупцією.

«Идет формальная борьба. То есть провозглашены программы, приняты законы, но не принят четкий механизм реализации норм. - Как видно из ситуации, предусмотренные уголовные меры не являются эффективными и достаточными» (чоловік, середній бізнес, 43 роки).

Характерно, що визнаючи, що невисокий рівень офіційної зарплатні держслужбовців є фактором, який сприяє появленню корупції, лише 22% опитаних вважають, що підвищення заробітної платні держслужбовцям здатне подоланню корупції, 60% впевнені, що це не матиме жодних наслідків. Таким чином, такий захід, за думками бізнесменів, є найменш ефективним з запропонованих для оцінювання в ході опитування. Такий захід як поодинокі міри не здатний бути ефективним принаймні з двох причин: по-перше, корупція має вертикально-інтегрований характер («чиновники передают деньги выше»); по-друге, змін потребують уявлення про корупції у самій свідомості корупціонерів («Важно повлиять на совесть и порядочность чиновников. Это только воспитательные, предупредительные меры»).

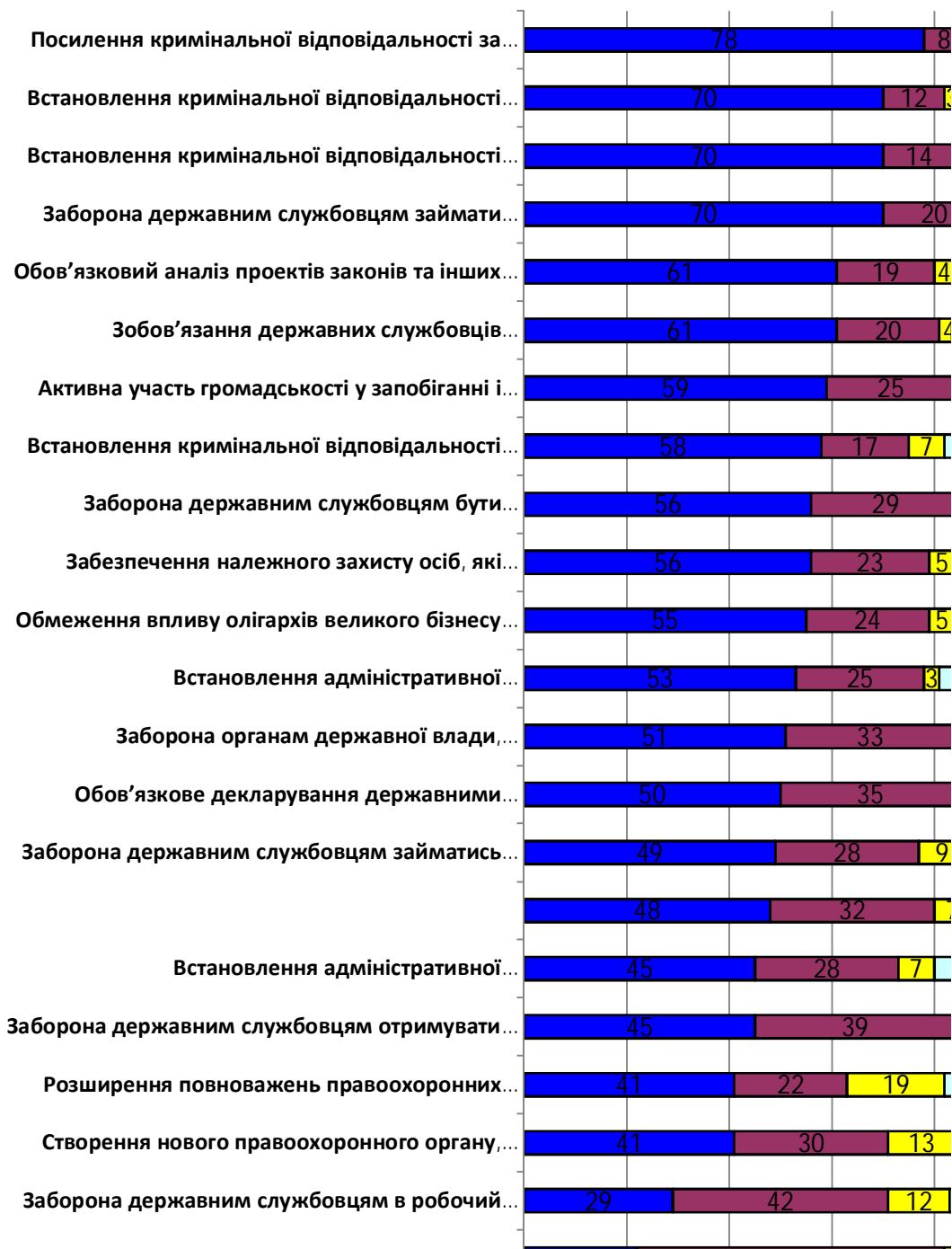
Заслуговує на увагу високий рівень недовіри до заходів, пов'язаних з розширенням повноважень існуючих правоохоронних органів або створення спеціального правоохоронного органу по боротьбі з корупцією, щодо зазначених заходів було висловлено

найбільше думок, що це може негативно вплинути на боротьбу з корупцією (19% і 13% відповідно). Не в останню чергу такий скептицизм пов'язаний із недовірою до правоохоронних органів загалом:

«Люди, работающие в госорганах и правоохранительных органах, принимаются на работу без какой-либо строгой концепции, мало того, назначаются на должности, опять-таки, за деньги. Думаю главная причина в моральных и деловых качествах как сотрудников правоохранительной системы, их начальников, так и руководства страны в целом» (середній підприємець, чоловік, 47 років).

Підприємці визнають, що в певних випадках корупція сприяє веденню бізнесу і що непоодинокі випадки, коли бізнесмени у відносинах з державними установами та органами ініціюють корупцію, тобто для частини українського бізнесу корупція має функціональний характер. Але при цьому підприємці не погоджуються визнавати, що частина провини за корумпованість відносин влада-бізнес лежить і на підприємцях. Разом із пасивною позицією щодо боротьби з корупцією та низьким рівнем поінформованості про неї, ці фактори дозволяють стверджувати, що подолання корупції в бізнес-середовищі без активного залучення широкого кола підприємців практично неможлива, що, в свою чергу, диктує необхідність інформаційних заходів, заходів з розвитку підприємницької культури, збільшення рівня самоорганізації в українському бізнесі тощо.

Мал. 3.7. Заходи подолання корупції

Підсумовуючи вищенаведене, найбільш дієвими заходами у подоланні корупції, за думками підприємців мають бути:

- комплексний підхід у подоланні корупції;
- посилення різних видів відповідальності за корупційні дії;
- спрощення системи взаємовідносин бізнесу та влади (у сфері регуляторної та наглядової діяльності);
- політична воля найвищих посадових осіб, відмова від лобювання інтересів великого бізнесу;
- доведення до логічного завершення корупційних справ (від виявлення до засудження) незалежно від рівня посадових осіб;
- реальна незалежність правоохоронних органів та судів;
- зниження толерантності до корупції серед чиновників.

Разом із зазначеними заходами необхідні такі, що мають виправити викривлене ставлення самих підприємців до проблеми корупції: зниження рівня толерантності до корупції, підвищення поінформованості щодо антикорупційного законодавства, створення умов, що сприяють самоорганізації підприємців.

ВИСНОВКИ

Відносини держави та бізнесу є однією з тих проблем, цивілізованого вирішення якої не вдалось досягти за усі роки існування незалежної України. В цьому полягає один з потужних чинників корупції в суспільстві загалом. Це підтвердили і результати нашого дослідження. Його основні результати можуть бути зведені до наступного.

Однією з серйозних проблем відносин держави та бізнесу в Україні 2010-2011 років залишається залежність бізнесу від політичних процесів в країні в цілому чи, навіть, в окремому регіоні (місті, області). За деякими оцінками є ілюзією твердження, «що в нашій країні можна існувати окремо від політичних процесів». Інші експерти оцінюють тиск на бізнес як такий, що «межує з терором». В цьому одне з підґрунть української корупції, яка не може пояснюватись лише «традиціями радянського часу».

Умови ведення бізнесу в Україні залишаються такими, що створюють підґрунтя для існування корупції. Не зважаючи на те, що за останні декілька років було прийнято низку законів та програм, спрямованих на поліпшення умов для ведення бізнесу, взаємовідносини бізнесу та держави характеризуються надмірною зарегульованістю, і ситуація практично не змінилася у 2011 році порівняно з 2010 роком.

Причини корупції у бізнес середовищі. Наявність корупції в певних сферах непрямим чином демонструють прояви тіньової економіки. За результатами дослідження було встановлено, що найбільш значущі характеристики, притаманні тіньовій економіці, мають дуже поширений характер в Україні. Для ведення бізнесу в Україні, крім розповсюдженості тіньової економіки, притаманними є і такі риси: (1) відсутність сталих традицій цивілізованого способу ведення бізнесу проявляється також у високому рівні корупції у приватному секторі; (2) поширеність підприємств, де зрощення влади та бізнесу є неприхованим фактом; (3) соціальна відповідальність бізнесу та наявність корпоративних стандартів доброчесності бізнесу поки що не є рисою, притаманною сучасному українському бізнесу.

Серед факторів, що найбільше перешкоджають веденню бізнесу в Україні, можна виділити декілька груп, серед яких переважають фактори економічного характеру (*перша група*). Перш за все, це пов'язано з проявами глибокої кризи, в якій опинилась економіка країни. Сюди відносяться високі податки, кризові явища в економіці, низька платоспроможність населення, недоступність

кредитів для ведення бізнесу, нерозвиненість економічної інфраструктури. *Друга група* факторів – пов’язана з законодавством та регуляторними нормами: недосконалість законодавства, складні процедури регулювання підприємницької діяльності, нестабільність законодавства, політична нестабільність. *Третя група* факторів так чи інакше характеризує різні прояви корупції: витрати на хабарі, зрощування влади та бізнесу, корумпованість контролюючих органів тощо. Фактично, до цієї групи можна було б віднести і політичну нестабільність. Специфіка ведення бізнесу в Україні така, що із зміною влади (що ми спостерігали на початку 2010 року) суттєво змінюються «правила гри», наприклад зміна керівника Державної митної служби тягне за собою суттєві затримки розмитнення вантажів та збільшення неофіційних платежів. Тому політичні зміни, що відбуваються в державі, завжди несуть в собі ризики для підприємців і додаткове корупційне навантаження. *Четверта група* факторів пов’язана із проблемами правозастосовчого характеру, що знаходить своє відображення у незахищеності прав власності, незахищеності перед свавіллям чиновників, корупцією судової системи, залежності від кримінальних структур, низької ефективності роботи правоохоронних органів.

Поширеність корупції. У відносинах бізнесу з контролюючими органами корупція є доволі поширеним явищем: в контактах з державними органами та установами, що регулюють підприємницьку діяльність, лише 15% опитаних підприємців не мали досвіду корупційних ситуацій, решта опинялася в таких ситуаціях принаймні 1 раз за останні 12 місяців. За оцінками працівників правоохоронних органів корупція найбільш поширена в тендерах за кошти державного бюджету. Також найбільше корупція поширена в забезпеченні необхідного судового рішення, одержанні прав на землю, відшкодуванні ПДВ, в організації закупівель державною організацією. В групу з середнім рівнем поширеності корупції потрапили перевірки підприємницької діяльності, митне оформлення, ліцензування підприємницької діяльності, зменшення податкових виплат. В групу, де корупція поширена відносно менше, потрапили ситуації в приватному секторі (відносинах між підприємцями), та пов’язані з початком підприємницької діяльності.

Форми корупції. Під час здійснення підприємницької діяльності бізнесмени у відносинах з державними органами та установами використовують різні типи корупції, в залежності від ситуації, сфери діяльності, розміру бізнесу, наявності налагоджених зв’язків з посадовцями, що приймають рішення, та деяких інших факторів. Найчастіше використовуються блат, зв’язки для отримання

конкурентних переваг або пільг. В цьому випадку ініціатором корупційної ситуації виступає або бізнес безпосередньо, або бізнес афілійований з відповідною посадовою особою. Такі види корупційних ситуацій найчастіше використовуються для отримання переваг в тендерах, закупівлях за рахунок державного бюджету; отриманні найпривабливіших місць під забудову тощо. В якості корупційних благ використовуються готівка, коштовні подарунки. Практично з такою ж частотою зустрічається давання хабара на вимогу посадовця. Часто чиновником створюються умови, за яких без сплати хабара подальша діяльність підприємця стає неможливою. Найчастіше таке здирництво відбувається під час перевірок контролюючими органами (податковою інспекцією, СЕС, МНС тощо), особливо об'єктів роздрібної торгівлі, громадського харчування; при перетині товарами кордону і розмитненні вантажу тощо.

Ненабагато рідше використовуються послуги посередників для вирішення проблем. Такий тип корупційних практик використовується при необхідності постійних контактів з певними державними структурами та установами, коли необхідно прискорити оформлення документів, отримання сертифікатів, дозволів, без зайвих проблем пройти перевірку тощо.

Особливістю української корупції є використання практики «кришування». Для половини підприємців найбільш поширеним мотивом звернення до впливових осіб, що виступають в якості «криші», є неможливість вирішення проблем у альтернативний спосіб, для третини – необхідність прискорення вирішення питання. Тобто найчастіше до «захисників» звертаються у форс-мажорних обставинах, і це не є аж надто регулярним зверненням, такий спосіб вирішення проблем застосовують у виникненні суттєвих складнощів. Невелика частина звертається для вирішення проблем з податковою та правоохоронними органами, отримання ліцензій тощо (тобто, в тих ситуаціях, де питання зазвичай знімаються доволі швидко за допомогою звичайних хабарів). Для майже половини підприємців стосунки з впливовою особою суто ділові, що вказує на переважно «професійний» характер «фришування», на відміну від «родинного бізнесу» - родича в якості впливової особи назвали всього 5% бізнесменів. Приблизно однакова кількість підприємців зазначили, що звертаються по допомогу до друзів (27%) та просто знайомих (29%).

Запобігання та протидія корупції у бізнес середовищі. Зусилля влади по боротьбі з корупцією сьогодні здебільшого зосереджені на дерегулюванні підприємницької діяльності. Дійсно, зменшення кількості контактів між підприємцями та посадовцями під час

отримання ліцензій, дозволів, реєстрації та закритті бізнесу зменшує ризик виникнення корупційних ситуацій. Однак важливість дерегуляції не треба переоцінювати, дані дослідження демонструють, що найчастіше корупційні ситуації виникають не під час первісної стадії, скажімо, реєстрації бізнесу, а під час реалізації наглядово-контрольних функцій відповідних установ, тобто під час проведення перевірки підприємницької діяльності.

Особливості корупційних практик. Певні узагальнення, які можна зробити в результаті аналізу корупційних ситуацій у контактах підприємців з державними органами та установами, такі:

-у найбільш корумпованих установах підприємці та посадовець частіше здійснюють корупційний обмін особисто, не вдаючись до допомоги посередників;

-корупційні ситуації повторюються раз у раз, носять регулярний характер;

-головним корупційним благом виступають готівкові розрахунки, при чому розмір хабара, як правило, носить загальновідомий характер і не потребує уточнення, зважаючи на попередній досвід участі у подібних оборудках;

-чим більше корумпована установа, тим менше розбіжностей у отриманні кінцевого результату: підприємці знають, за що сплачують гроші і, як правило, отримують те, чого бажають;

-корупційні ситуації носять загальноприйнятний характер, випадки, коли посадовець вимагає хабара, та не отримує його, рідкі і не мають поширення;

-у контактах з місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування (радами різного рівня) більша роль приділяється посередникам, корупційні ситуації виникають, як правило, не в результаті здирицтва, а самостійної пропозиції підприємців.

Ставлення до корупції. Більшість опитаних респондентів, як серед населення, так і представників правоохоронних органів, вважають, що серед підприємців домінує толерантне ставлення до корупції. Фактично, це свідчить, що для більш ніж половини підприємців (для великого бізнесу – в більшій мірі, для малого та середнього – в меншій), корупція носить функціональний характер. І навпаки, активну протидію корупції, за думкою лише 9% опитаних демонструють представники малого та середнього і втричі менше (3%) – великого бізнесу. Це знайшло своє підтвердження і при опитуванні бізнесменів. Функціональне ставлення до корупції має в

переважній більшості випадків економічний характер: працювати за «сірими» схемами і сплачувати певні хабарі дешевше, ніж працювати цілком законно і сплачувати всі необхідні податки (дотримуватись усіх вимог та норм тощо). Другим фактором є економія іншого важливого ресурсу – часу. Корупція в такому випадку використовується як засіб прискорення рішення забюрократизованих процедур (як, наприклад, це відбувається у будівництві, де для отримання повного переліку документів для початку будівництва необхідно 2-3 роки). Тут інтереси чиновника і підприємця збігаються: підприємець якомога швидше отримує необхідні документи, дозволи тощо, чиновник – фінансову або іншу винагороду. Існування подібної ситуації можливе «завдяки» надмірній зарегульованості та залежності прийняття рішення від певного чиновника (широких дискреційних повноважень).

Антикорупційний потенціал підприємців. Корупція має дуже поширений характер, і кожний підприємець рано чи пізно стикається з цим явищем, іноді навіть ініціюючи корупційні ситуації. Але іноді підприємці відмовляються давати хабарі. Так половина опитаних підприємців були в ситуаціях, коли вони могли розв'язати певну проблему за допомогою хабара, але відмовились це робити.

Певного домінуючого мотиву відмови від давання хабара встановити не вдалося. Однак, звертає на себе увагу той факт, що лише для 22% респондентів відмова дати хабар має характер інтерналізованих цінностей. Ще 25% стримувала можливість покарання. Решта послалися на відсутність можливості (матеріальної чи на рівні здібностей) дати хабар, але готовність це зробити.

Заходи подолання корупції в бізнес середовищі. Серед заходів, що на думку підприємців, здатні суттєво вплинути на подолання корупції в Україні, є такі:

- комплексний підхід у подоланні корупції;
- посилення різних видів відповідальності за корупційні дії;
- спрощення системи взаємовідносин бізнесу та влади (у сфері регуляторної та наглядової діяльності);
- політична воля найвищих посадових осіб, відмова від лобіювання інтересів великого бізнесу;
- доведення до логічного завершення корупційних справ (від виявлення до засудження) незалежно від рівня посадових осіб;
- реальна незалежність правоохоронних органів та судів;

- зниження толерантності до корупції серед чиновників.

Разом із зазначеним необхідно також вжиття заходів, які мають виправити викривлене ставлення самих підприємців до проблеми корупції: зниження рівня толерантності до корупції, підвищення поінформованості щодо антикорупційного законодавства, створення умов, що сприяють самоорганізації підприємців.